

Otrā zinātniskā konference

KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ: VIRZIENU DINAMIKA

ZIEMEĻI-DIENVIDI UN CITI VIRZIENI

ZIŅOJUMU KRĀJUMS

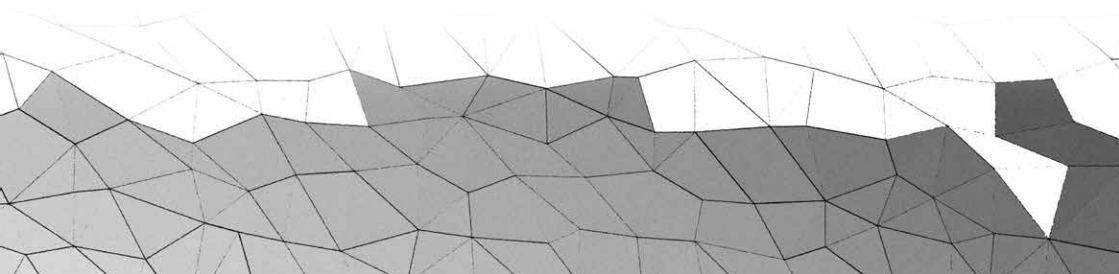

Otrā zinātniskā konference

KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ: VIRZIENU DINAMIKA

ZIEMEĻI–DIENVIDI UN CITI VIRZIENI

ZIŅOJUMU KRĀJUMS

Otrās zinātniskās konferences “Kultūru migrācija Latvijā:
virzienu dinamika. Ziemeļu–Dienvidu un citi virzieni” ziņojumu krājums
Rīga, LU aģentūra „LU Filozofijas un socioloģijas institūts”, 2016, 88 lpp.

Krājumā ievietotie raksti sagatavoti un krājums izdots
Latvijas Zinātnes padomes sadarbības
projektā Nr. 660/2014, “Kultūru migrācija Latvijā”

Krājuma sastādītāji Dr. phil. Māris Kūlis un Mg. phil. Andris Hiršs

Konferences zinātniskā komiteja:

Dr. habil. philol. Viktors Hausmanis

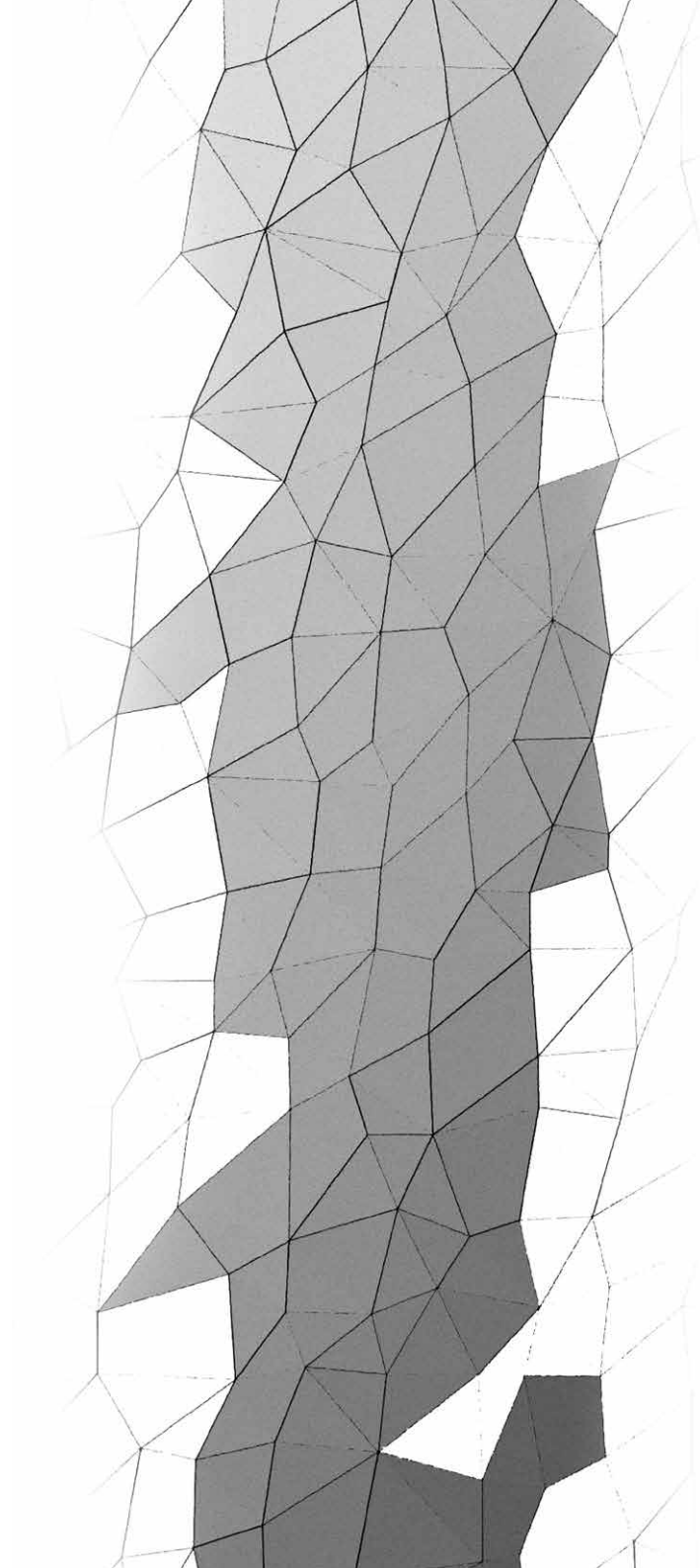
Dr. hist. Gunita Zariņa

Dr. philol. Renāte Siliņa-Pinķe

Dr. habil. phil. Maija Kūle

Dr. philol. Anita Rožkalne

Krājums rekomendēts publikācijai LU Filozofijas un socioloģijas institūta
Zinātniskās padomes sēdē 2016. gada 6. jūnijā

KONFERENCES VIDEO IERAKSTU SKAT.:

[HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/CHANNEL/
UC9TRMSRIMS4U1LHVDZ1GB_Q](https://www.youtube.com/channel/UC9TRMSRIMS4U1LHVDZ1GB_Q)

PROJEKTA TĪMEKĻA VIETNE:

[HTTP://WWW.KULTURUMIGRACIJA.LV/](http://www.kulturumigracija.lv/)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	9
Preface	14
ANDREJS VASKS	
Migrācijas Latvijas aizvēsturē	19
Migration in the Prehistoric Latvia	24
LEO DRIBINS	
Antikultūras izpausmes Latvijas publicistikā. Žurnāls “Kabinets”	25
Anticultural manifestations in Latvian journalism. Magazine Kabinets (The Cabinet)	31
OJĀRS BUŠS	
Skatoties jūrā ziemeļu virzienā (latv. jūra un somu järvī ‘ezers’)	33
Gazing at sea towards the North (Latv. <i>jūra</i> ‘sea’, Fin. <i>järvi</i> ‘lake’)	39
ĢIRTS JANKOVSKIS	
Herdera eksistenciālās propozīcijas valodas kontekstā	41
Herder’s existential propositions in the context of language	46
SVETLANA KOVAĻČUKA	
Somugru eposs J. Raiņa tulkojumā: filozofa K. Žakova poēma “Biarmija”	47
Finno-Ugric epos translated by Rainis: poem “Biarmija” by philosopher K. Zhakov	51

SOLVEIGA KRŪMIŅA-KONKOVA	
Spāņu misticisma iespaids Latvijā	53
Influence of Spanish mysticism in Latvia	60
AIJA JANSONE	
Rakstaino adījumu rotājuma attīstība	
Latvijas teritorijā – ietekmes un meklējumi	61
Development of patterned knitted articles' decoration	
in the territory of Latvia – influences and search	66
ILZE ŠARKOVSKA-LIEPIŅA	
Kultūras migrācijas procesu atspoguļojums	
Morica Rūdolfa veidotajā Rīgas teātra	
un skaņu mākslinieku leksikonā	67
Reflection of cultural migration processes	
in the Riga theatre and sound artists' lexicon	
compiled by Moritz Rudolph	73
DITA JONĪTE	
Eiropa – Pēterburga – Rīga.	
Dejas skolu un ietekmju migrācijas trijstūris	75
Europe – St. Petersburg – Riga.	
The triangle of migration of dance schools and influences	80
ANITA ROŽKALNE	
Kolektīvās monogrāfijas	
“Kultūru migrācija Latvijā” aprises	81
Outline of the collective monograph	
“Cultural migration in Latvia”	86

KONFERENCES PROGRAMMA

- 11.00 Konferences atklāšana
Akadēmiķis Viktors Hausmanis

1. DAĻA.

VĒSTURISKIE PĒTĪJUMI PAR KULTŪRU MIGRĀCIJU LATVIJĀ

Vada akadēmiķe Dr. habil. philol. Ilga Jansone

- 11.10 *Andrejs Vasks (LU LVI)*. Migrācijas Latvijas aizvēsturē
11.30 *Gunita Zariņa (LU LVI)*. Ieskats pirmās demogrāfiskās
pārejas procesos Latvijā
11.50 *Jānis Stradiņš (LZA)*. Kurzemes literatūras un mākslas
biedrības sastāvs
12.10 *Leo Dribins (LU FSI)*. Antikultūra un tās izpausmes
publicistikā
12.30 Diskusijas

2. DAĻA.

KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ: VALODNIECISKIE, LITERĀRIE UN TULKOŠANAS ASPEKTI

Vada Dr. phil. Solveiga-Krūmiņa Koņkova

- 12.40 *Ilga Jansone (LU LaVI)*. Somugriskas cilmes Latvijas
toponīmi
13.00 *Ojārs Bušs (LU LaVI)*. Sala jūrā ziemeļu virzienā (latv. sala,
jūra un somu salo 'liels mežs', jārvi 'ezers')
13.20 *Ģirts Jankovskis (LU FSI)*. Herdera eksistenciālās
propozīcijas valodas kontekstā
13.40 *Svetlana Kovaļčuka (LU FSI)*. Somugru eposs J. Raiņa
tulkojumā: filozofa K. Žakova poēma "Biarmija"
14.00 Diskusijas
14.10 Kafijas pauze, pusdienlaiks

3. DAĻA. KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ – KULTŪRAS UN RELIĢIJAS ASPEKTI

Vada Dr. hist. Gunita Zariņa

- 14.50 *Solveiga Krūmiņa-Koņkova (LU FSI)*. Reliģisko ideju migrācija: spāņu misticisma iespaids Latvijā
- 15.10 *Aija Jansone (LVI)*. Rakstaino adījumu rotājuma attīstība Latvijas teritorijā – ietekmes un meklējumi
- 15.30 *Ilze Liepiņa-Šarkovska (LU LFMI)*. Kultūras migrācijas procesu atspoguļojums Morica Rūdolda veidotajā Rīgas teātra un skaņu mākslinieku leksikonā (Rīga, 1890)
- 15.50 *Dita Jonīte (LU LFMI)*. Eiropa – Pēterburga – Rīga. Dejas skolu un ietekmju migrācijas trijstūris
- 16.10 Diskusijas

4. DAĻA. SADARBĪBAS PROJEKTA “KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ” IZSTRĀDES GAITA UN REZULTĀTU IZPLATĪŠANAS MODERNIZĀCIJA

Vada Dr. hist. Leo Dribins

- 16.20 *Viktors Hausmanis (LU LFMI)*. Kultūru migrācija Latvijā – sadarbības projekta mērķis un uzdevumi mūsdienu aktualitāšu kontekstā
- 16.40 *Anita Rožkalne (LU LFMI)*. Kolektīvās monogrāfijas aprises “Kultūru migrācija Latvijā”
- 17.00 *Māris Kūlis (LU FSI)*. Kā pilnveidot sadarbības projekta “Kultūru migrācija Latvijā” zināšanu pārnēsi, izmantojot vizuālo pieeju virtuālajā vidē
- 17.20 Konferences noslēgums un secinājumi

2015. gada 17. novembrī
Rīgā, Akadēmijas laukumā 1
LZA Senāta zālē, LZA 2. stāvs

PRIEKŠVārds

Pētnieciskā darba samērošana ar norisēm pasaulē un vietējā sabiedrībā mūždien ir bijis katras zinātnes izaicinājums. Nepieciešamība reaģēt uz aktuālajiem notikumiem un spēja adekvāti aprakstīt gan notiekošo, gan jau notikušo ir viens no zinātnes pamatzdevumiem. Patlaban, 21. gadsimta sākumā, kad Eiropā dažādu satricinājumu ietekmē globalizācija, starptautiskās attiecības, migrācija, konflikti, informatīvais karš un līdzīgi jēdzieni ir nokļuvuši sabiedrisko diskusiju uzmanības centrā, kultūru tapšana kā attīstība, degradācija vai vienkārši pārmaiņas migrācijas ceļā ir viens no tiem pašizpratnes elementiem, nacionālās un intelektuālās identitātes būtiskajiem pamatiem, kas varētu izrādīties īpaši nozīmīgs aktuālajās diskusijās gan lokālajā, gan starptautiskajā līmenī.

Latvijas humanitāro zinātņu institūtu sadarbības projekta “Kultūru migrācija Latvijā”, kura ietvaros arī tapis šis krājums, pētnieciskā fokusa paspārnē iemājo vairāki jēdzieni un hipotēzes, kas būtiski nosaka pētījuma iespējamību un tā aktualitāti. Neskaitot *kultūru* un *migrāciju*, viens no šiem apjēgumiem ir globalizācijas un lokālo kultūru attiecības, proti, rosinājums neskatīt kultūras un to izpausmes kā izolētus un lokālus notikumus. Ideja par kultūru migrāciju un tās pētišanas

iespējamību liek no jauna palūkoties uz vēstures, ideju vēstures, filozofijas, lingvistikas, folkloristikas, mākslas un citu nozaru novietojumu un to savstarpējo saikni plašākā kontekstā.

Strauji augošais dzīves temps un ģeogrāfiskā attāluma lomas mazināšanās vēl vairāk aktualizē tēmas, kuras jau iepriekš ir bijušas nozīmīgas. Ideju un kultūras ietekmju migrācija kultūru saskarsmes un konfliktu robežās nav jaunums, taču jaunums ir intensitātes pieaugums. Tādējādi kultūru mijiedarbība izvirzās uz aktuālās dienaskārtības skatuves, kur ierastās robežas ir nojauktas. Kā izturēties un kā turpmāk dzīvot šādā situācijā, kā izturēties pret pagātnes mantojumu globālā mērogā? Kāda ir pagātnes mantojuma loma šodienas pasaulē? – šie jautājumi ir kultūru migrācijas starpdisciplinārās pētniecības uzmanības centrā.

Lai gan līdz šim Latvijā jau ir veikti pētījumi par dažādām tēmām, kuras daļēji ir paredzēts aplūkot arī šā projekta realizēšanas gaitā, pētnieki ierasti ir pievērsušies vienam vai otram noteiktam aspektam – personālīgām, mākslas virzieniem, atsevišķām skolām un citiem aspektiem. Tādi pētījumi ir atzīstami un vainagojas ar jauniem rakstiem, monogrāfijām, konferencēm un semināriem, kas veicina zināšanu pārnēsi, tomēr tie sniedz fragmentāru ieskatu latviešu kultūras tapšanas procesā, tāpēc arvien skaidrāk iezīmējas nepieciešamība izveidot vienotu un ietverošu kopainu, kas spētu sintezēt dažādo nozaru daudzpusīgos attīstības ceļus, redzējumus un ambīcijas. Humanitāro zinātņu pētnieki reizēm īsteno savas akadēmiskās intereses individuāli vai nelielās grupās, kā rezultātā mazinās viņu konkurētspēja starptautiskā līmenī, piesaistot finansējumu un meklējot sadarbības partnerus. Dažbrīd pat vienas zinātnes nozares ietvaros komunikācija nav tik cieša, kādu varētu vēlēties, un zinātniekiem nav pietiekami daudz informācijas par savu kolēģu aktuālajiem izpētes laukiem līdz brīdim, kad tiek publicēti pētījumu rezultāti. Tāpēc projekta nolūks ir aicināt dažādu nozaru speciālistus sadarboties, lai atklātu pētījumu virzienu saskarsmes punktus un paralēles, veicinot ciešāku starpinstitucionālu sakaru nostiprināšanos un konkurētspēju un nākotnes perspektīvā paverot jaunas starptautiskas sadarbības iespējas. Jāatzīmē, ka projektā ir iesaistīti vairāki ārzemju sadarbības partneri: Klaipēdas Universitāte (Lietuva), Berlīnes Humboltu univer-

sitāte (Vācija), Helsinku Universitāte un citi partneri. Gluži tāpat, kā kultūras un procesus tajās nevar aplūkot kā izolētas vienības, arī zinātnes nozares un to pētniecības priekšmeti nav pakļaujami izolējošam skatījumam.

Līdz ar to gan projekta uzdevums, gan pamatojums ir nepieciešamība atrast sintezējošu un daudzpusīgu ceļu, kas sniegtu iespēju ielūkoties ideju vēstures līkločos, lingvistikas labirintos, filosofisko jautājumu biežņās un citos pētījuma laukos. Šo tematisko loku atšķetināšana var parādīt, kā laika gaitā ir veidojies etnoss un kultūra Latvijas teritorijā. Taču tas arī ļauj ieraudzīt dažādo kultūru mijiedarbības veidus un tālāku ievīšanos citu tautu kultūras tradīcijā arī ārpus tagadējās Latvijas valsts robežām. Starpdisciplinārā pieeja vēsturei ļauj no dažādām perspektīvām izgaismot latviešu nācijas pagātņi, tās veidošanās nosacījumus un apstākļus, ieraugot arī līdz šim neievērotus vai nepietiekami novērtētus ietekmes avotus, kā arī pārļūkot citā izgaismojumā jau paveikto, rodot plašāku kontekstu un dziļuma dimensiju, savukārt ideju un intelektuālās vēstures metodoloģija atklāj latviešu ciešo saikni ar pārējām tautām un savstarpējos mijiedarbības punktus. Ja aplūkotu tikai ārējās ietekmes, tad Latvija neatklātos kā pilnvērtīga vienība kultūru mijiedarbību dinamiskajā tīklojumā, tāpēc pētnieku uzmanības centrā ir arī jautājums par to, kā procesi Latvijas teritorijā ir ietekmējuši kultūru citviet pasaulē. Projekta nolūks ir parādīt kultūru migrāciju kā Latviju bagātinošu faktoru atšķirībā no sociāli politiskās vēstures, kur Latvija tiek skatīta kā svešu varu daudzkārt okupēta cietēja.

Izzināmo un jau izzināto tematu loks ir ārkārtīgi plašs. Šāda plašuma – no arheoloģijas līdz dejas skolām, no mākslas biedrībām līdz filosofisko jēdzienu finesēm – aptveršana vienotā ainā ir izaicinājums. Tas ir ambiciozs un sarežģīts uzdevums, kura izpildīšanai vajag īpašas metodes, struktūras un terminoloģijas izstrādi. Pētījumā tiek aplūkota gan hronoloģiskā, gan ģeogrāfiskā dimensija, atsaucoties uz debespūšu arhetipu – ziemeļi-dienvidi un austrumi-rietumi. Krājums ir tapis pēc konferences “Ziemeļi-dienvidi un citi virzieni”, un tas ir viens no posmiem ceļā uz mērķi.

Šā pētījuma un arī krājuma pamatā ir starpdisciplinārā metode – viens no pamatakmeņiem, kas veido kultūru savišanās, pārceļoša-

nas, savstarpējās ietekmes, kultūras nozaru sajūgtības un pārklāšanās, proti, kultūru migrācijas vispārējās ainas pārskata iespējamību. Tam jāizveido vienots un saistošs izklāsts, kur kopējā ainā parādās gan nozaru, gan laikmetu, gan virzienu satiksmes dinamika un vienotība.

Ziņojuma krājuma izstrādē piedalījušies pētnieki no četriem vadošajiem humanitāro zinātņu institūtiem Latvijā: LU Filozofijas un socioloģijas institūta, LU Latviešu valodas institūta, LU Latvijas vēstures institūta un LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta. Projekta ietvaros jau notika konferences, tika publicēti raksti un tēžu krājumi, kā arī izveidota tīmekļa vietne. Nākotnē tiks rīkotas konferences, semināri, izdota monogrāfija un krājumi, norisināsies pētnieciskās darba vizītes Austrijā, Krievijā, Čehijā un citās valstīs. Pētījuma noslēgumā ir plānots izveidot kolektīvu monogrāfiju, kas sniegs novatorisku izpratni par kultūras procesiem Latvijā un tās lomu pasaules kultūrā. Četru institūtu sadarbības rezultātā rīkotā zinātniskās konference un tapušais ziņojumu krājums ir viens no posmiem starpdisciplināra, pārskatoša un iekļaujoša skatījuma modeļa izstrādē.

Ziņojumu krājumā aplūkots ļoti plašs tēmu loks. Vēsturnieks Andrejs Vasks raksta par migrāciju aizvēsturē Latvijā, bet Gunita Zariņa aplūko demogrāfiskās pārejas procesus Latvijā. Vēsturiskais atskats ļauj gūt priekšstatu par kultūru migrācijas ģeogrāfiskajām un laika robežām, un valodas pētījumi par noteiktu vēstures laikmetu parāda ciešās saiknes un ietekmes, kas noteikušas dažādu kultūru tapšanu. Valodniece Ilga Jansone pēta somugru cilmes Latvijas toponīmus, un Ojārs Bušs aplūko vārda “jūra” izcelsmi un ietekmi. Filosofiskās refleksijas par ideju vēsturi un ietekmi, kā arī jēdzieniskā aparāta izstrāde veido pētījuma teorētisko karkasu. Filsofs Ģirts Jankovskis raksta par Herdera eksistenciālajām propozīcijām valodas kontekstā, Leo Dribins – par antikultūras jēdzienu, bet Svetlana Kovaļčuka pēta Kalistrata Žakova poēmu “Biarmija”, un reliģiju pētniece Solveiga Krūmiņa-Koņkova raksta par spāņu misticisma iespaidu Latvijā. Literatūras, mākslas un folkloras pētījumi ļauj ieraudzīt noteiktu ideju klātbūtni kultūru mijiedarbības norisēs. Aija Jansone pēta rakstaino adījumu rotājuma attīstību Latvijā, Ilze

Liepiņa-Šarkovska raksta par Rīgas teātra un skaņu mākslinieku leksikonu, bet Dita Jonīte – par dejas skolu ietekmi. Šīs un citas nozares atspoguļo dažādu kultūru ietekmes un veidošanās procesus. Visbeidzot Anita Rožkalne raksta par kolektīva, apvienojoša pētījuma metodoloģiskajiem nosacījumiem un iespējamību.

Rīga, 2016. gads

Dr. phil. Māris Kūlis

Mg. phil. Andris Hiršs

PREFACE

Correlation between research and global and local social processes has always been a dare for any field of science. One of the cornerstones of science is the urge to reflect on topicalities and the ability to adequately outline current and past developments. At the present moment, at the outset of the 21th century, with Europe struck with various mishaps, public discussions are swamped with such terms as globalisation, international relations, migration, conflicts, information warfare and others, and the emergence of cultures as development, degradation or mere changes caused by migration is one of the elements of self-awareness and foundations of national and intellectual identity, which may turn out to be of particular significance in the present local and global discussions.

The “Cultural migration in Latvia” is a cooperation project involving institutes of humanitarian sciences in Latvia. It materialises also in this collection of articles and focuses on several concepts and hypotheses, to a large extent, defining the feasibility and topicality of the research. One of the concepts, besides *culture* and *migration*, is an interaction between globalisation and local cultures, namely, the motion not to study cultures and their manifestations in isolation

and solely from a local perspective. The notion of cultural migration and its research potential proposes revaluation of the position and broader interaction of the history, history of ideas, philosophy, linguistics, folklore studies, art and other spheres.

The sharply increasing pace of life and diminishing of the relevance of geographical distance triggers some crucial topics even more. Migration of ideas and cultural implications at the point of intersection and conflicts are not a novelty, yet the rise in the intensity is unprecedented. Thus the cultural correlation steps into the spotlight with no common rules. The interdisciplinary research of cultural migration strives to answer questions on the preferable reaction to the present situation and on ways of making peace with it, as well as the role of legacy in the modern world.

Previous research in Latvia covers diverse topics, with some of them included in this project, yet researchers mostly focus on one individual aspect – particulars of a person, art trends, individual schools and other aspects. Such research is appreciated and produce publications, monographs, conferences and seminars boosting the transfer of knowledge, yet they provide a fragmented picture of the outset of the Latvian culture, highlighting the necessity for a single and holistic perspective, combining diverse developments of distinct fields, visions and ambitions. Occasionally researchers of humanitarian sciences work individually or in small groups, thus limiting their competitiveness in attraction of funding and search for cooperation partners on a global scale. At times, even the level of communication among researchers representing the same field of science may seem disappointing, and they have little understanding of the work of one's peers until the publication of findings. Therefore the project encourages interaction of experts representing various fields, in order to indicate the points of intersection and similarities of different study fields while strengthening interinstitutional relations and competitiveness and building the foundations for a potential future cooperation at international level. The participation of foreign partners, including the University of Klaipėda (Lithuania), the University of Humboldt in Berlin (Germany), the University of Helsinki and other partners, is noteworthy. Just like cultures and processes thereof should not be tre-

ated separately, also the fields of science should be examined jointly with the subjects of a study.

Therefore the task and reason behind the project is the urge to locate a common and comprehensive route outlining the history of ideas and enigma of linguistics, as well as the philosophical tangle and secrets behind other fields of research. Puzzling out these subjects, the origin of ethnos and culture in the territory of Latvia may transpire. It may also reveal the correlation between different cultures and further intertwining with traditions of other cultures even beyond the present territory of Latvia. The inter-disciplinary historical approach dissects the past of the Latvian nation from different perspectives, as well as the conditions of its formation, revealing also disregarded or neglected influences and revalue the previous results, expanding the context and depth; in its turn, the methodology of idea and intellectual history reveals strong tie between Latvians and other nations, as well as the points of interaction. Analysing merely outer influences, Latvia would not stand as a thorough unit in the dynamic network of cultural correlation, therefore researchers focus also on implications of developments in the territory of Latvia on cultures elsewhere in the world. The aim of the project is to reveal the cultural migration as a way of enriching the Latvian nation, in contrast with the socially-political history depicting Latvia as a recurrent victim of occupying foreign powers.

The scope of covered and anticipated subjects is broad, and it is challenging to make a single picture out of them all – from archaeology to schools of dance and from societies of artists to finesse of philosophical concepts. It is an ambitious and complex task requiring special methods, structures and terminology. The research covers both the chronological and geographical dimension using the four cardinal point archetype – North-South and East-West. The collected articles is a follow-up of the conference “North-South and other directions”, and it is one of several stages in completion of the task.

The research and the collected articles are based on an inter-disciplinary method – one of the cornerstones allowing reflection on tangle of cultures, as well as migration, interrelation and hooking and overlapping of cultures, namely, the general scope of cultural migra-

tion. It requires a unified and captivating summary, revealing general dynamics and unity of the point of intersection of fields, eras and trends.

The collected articles contain the works of researchers from four leading institutes of humanitarian sciences in Latvia: the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia, the Latvian Language Institute of the University of Latvia, the Institute of Latvian History at the University of Latvia and the Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia. Until now the project has manifested in a conference, published articles and theses and a web site. Moreover conferences, seminars, publication of a monograph and collected articles as well as research visits to Austria, Russia, Czech Republic and other countries are anticipated. In the final stage of the project a collective monograph will be published, providing an innovative percept of the cultural processes in Latvia and its effect on the global culture. The scientific conference and collected articles resulting from cooperation of the four institutes is one step in elaboration of an interdisciplinary, general and inclusive perspective model.

The collection of research articles covers a wide range of spheres. The historian Andrejs Vasks describes migration in ancient Latvia, whereas Gunita Zariņa depicts demographic transition processes in Latvia. The historic report gives an idea of geographic and time limitations of the cultural migration, whereas linguistic studies on a particular historical era highlight the close relation and influences forming various cultures. The linguist Ilga Jansone studies Latvian toponyms of Finno-Ugric origin, whereas Ojārs Bušs elaborates on the origin and influence of the word *sea* 'jūra'. The theoretical framework of the research consists of philosophical reflections on the history of ideas and influence and the development of the conceptual apparatus. The philosopher Ģirts Jankovskis analyses the existential propositions by Herder in the linguistic context, whereas Leo Dribins dissects the notion of anti-culture, Svetlana Kovaļčuka studies poem "Biarmija" by Kalistr Zhakov, and researcher of religions Solveiga Krūmiņa-Koņkova describes the effect of Spanish mysticism in Latvia. Research in literature, arts and folklore reveals particular ideas in interaction among cultures. Aija Jansone studies the development of patterned

knitted articles' decoration in Latvia, Ilze Liepiņa-Šarkovska elaborates on the Riga theatre and sound artists' lexicon, whereas Dita Jonīte describes the influence of dance schools. These and other fields reflect the influence and origin of various cultures. Lastly, Anita Rožkalne outlines methodological conditions and feasibility of a collective study.

2016, Riga

Dr. phil. Māris Kūlis

Mg. phil. Andris Hiršs

ANDREJS VASKS

MIGRĀCIJAS LATVIJAS AIZVĒSTURĒ

Vēsturē ar migrāciju saprot cilts (tautas) vai kādas tās daļas pārceļošanu no savas teritorijas uz citu. Migrācijas ir atšķirīgas to iemeslu, mērķu, attāluma, apjoma un arī rezultātu dēļ (Anthony, 1990, 895–905). Rakstītie vēstures avoti apliecina daudzas cilvēku grupu pārceļošanas gan viduslaikos, gan jaunākajos laikos. Migrācijas atspoguļotas arī Latvijas vēstures senākajos avotos – Indriķa hronikā (vendu pārceļošana no Kurzemes uz Vidzemi) un Atskaņu hronikā (zemgaļu emigrācija uz Lietuvu).

Nav šaubu, ka cilvēku un līdz ar to viņu kultūras migrācijas ir notikušas arī pirms rakstības izveides, proti, aizvēsturē. Arī Austrumbaltijas un arī Latvijas teritorijas senākie iedzīvotāji paleolīta beigās te ieradās migrācijas (imigrācijas) rezultātā. Šīs migrācijas ir pašsaprotamas, jo tā tika apgūtas neapdzīvotas teritorijas. Bet kāda bija migrāciju ietekme citos aizvēstures posmos? Visticamāk, arī tad cilvēku grupas pārvietojās no “savas” teritorijas uz “svešu”, taču nepietiekamu rakstisko liecību dēļ tās ir grūti identificēt, izmantojot arheoloģiskos artefaktus. Migrācija (migracionisms) un difūzija kā kul-

tūras izmaiņu skaidrojoša koncepcija radās 19. gadsimta beigās tā dēvētās kultūrvēsturiskās arheoloģijas satvarā. 20. gadsimta 60. gados izveidojās jauns virziens – procesuālā arheoloģija, kas noraidīja uzskatu, ka migrācija bija galvenais kultūras izmaiņu izraisītājs, bet 18. gadsimta 80. gados postprocesuālā (postmodernā) arheoloģija atsāka pievērst lielāku uzmanību migrācijām kā sociālam fenomenam (papildu informācijai skatīt Anthony, 1990, 896–897). Acīmredzot tas stimulēja aizvēstures pētniekus pievērsties migrāciju fenomena teorētiskajai analīzei, ko apliecina publikācijas 20. gadsimta 90. gados un 21. gadsimta pirmās desmitgades (piem. Anthony, 1990; Burmeister, 2000; Price et al., 2004 u.c.). Viens no galvenajiem tematiem šajos darbos ir tas, kādām jābūt arheoloģiskajām liecībām, lai varētu postulēt migrāciju – imigrāciju vai emigrāciju.

Aizvēstures pētījumi un arheoloģiskie avoti skaidri apliecina kultūru mainību laika gaitā. Tāpēc arheologs, skaidrojot jaunu kultūras elementu parādīšanās iemeslus, ikreiz sastopas ar metodoloģisku triķi – vai tās ir migrācijas sekas, maiņas vai tirdzniecības rezultāts vai arī ir notikusi kultūras elementu difūzija no kaimiņu apgabaliem (Burmeister, 2000, 540)?

Šīs problēmas labāk palīdz atklāt Latvijas piemērs akmens un bronzas laikmeta arheoloģisko kultūru jomā.

Akmens laikmetā izšķir četras hronoloģiski secīgas kultūras:

- 1) mezolītisko Kundas kultūru;
- 2) agrā neolīta Narvas kultūru;
- 3) vidējā neolīta Ķemmes keramikas kultūru un
- 4) vēlā neolīta Auklas keramikas un laivas cirvju kultūru.

Pirmās trīs ir mednieku-zvejnieku-augu vācēju kultūras ar atbilstošu tās pārstāvjiem raksturīgo dzīvesveidu. Informācija par ceturto jeb Auklas keramikas kultūru, liecina, ka tās pārstāvji jau pazina lopkopību, tomēr, šķiet, galvenais iztikas avots joprojām bija medības un zveja.

Kundas kultūra. Līdzīgo klimatisko un apkārtējās vides, tostarp iztikas līdzekļu resursu, apstākļu dēļ Austrumbaltijā un tās kaimiņu reģionos bija raksturīgs zvejnieku un mednieku grupām līdzīgs dzīvesveids. To apliecina līdzīgās kultūras, arī materiālās kultūras, tradīcijas šajā plašajā teritorijā (līdzīgi krama, kaula un raga rīki). Dau-

dzos rīkos saskatāmas iepriekšējā perioda ziemeļbriežu mednieku kultūrai raksturīgo tradīciju pazīmes, un tāpēc var secināt, ka daļa agrāko iedzīvotāju palika uz vietas un piemērojās jaunajiem vides apstākļiem. Savukārt jaunās krama un kaula rīku formas var liecināt par jaunu iedzīvotāju pieplūdumu agrajā mezolītā, proti, laikā no 9000.–8300. g. p.m.ē. Nepietiekamo arheoloģisko materiālu dēļ nav iespējams precīzāk analizēt šo iespējamo imigrāciju.

Agrā neolīta **Narvas kultūrai** raksturīgs jauns materiālās kultūras elements – keramikas trauki. Dažas morfoloģiskās pazīmes un hronoloģija liecina, ka keramikas izgatavošanas tehnoloģija Latvijas teritorijā ienāca no dienvidaustrumiem, no Dņepras baseina. Aplūkojot Narvas kultūrai raksturīgos kaula un raga izstrādājumus, redzams, ka tie neatšķiras no vēlā mezolīta izstrādājumiem. Tātad šajā jomā konstatējama pilnīga kontinuitāte (Vasks, 2015, 39–41). Jāņem vērā, ka agrā neolīta apmetnes sāka apdzīvot jau vēlajā vai pat jau vidējā mezolītā, un tātad, lai gan Narvas kultūra bija jauna, tās tapšanu nevar saistīt ar jaunu iedzīvotāju ievērojamu pieplūdumu jeb migrāciju.

Ap 3400. g. p.m.ē. lielākajā daļā Austrumbaltijas un Somijā izplatījās jauna – **Ķemmes keramikas kultūra**. Tai bija raksturīgi māla trauki ar ķemmveida spiedoga iespaidumu un bedrīšu ornamentu, kā arī dažādi krama izstrādājumi – kasikļi, griežņi, urbji, bultu uzgaļi un citi priekšmeti. Salīdzinot ar Narvas kultūru, Ķemmes keramikas kultūra diezgan būtiski atšķīrās keramikas veidmasas sastāva un ornamenta, kā arī plašā krama rīku lietojuma un, mazākā mērā, kaula un raga rīku formas dēļ. Jaunums bija arī plašs dzintara pielietojums dažādās rotās. Latvijas teritorijā Ķemmes keramikas kultūras klātbūtne ir konstatēta gandrīz 50 apmetnēs. Šīs kultūras izplatīšanās liecina par iedzīvotāju skaita un apdzīvotības blīvuma pieaugumu.

Tradicionāli uzskata, ka šī kultūra veidojusies Lādogas ezera reģionā un/vai Karēļu zemes šaurumā un ka no turienes tā izplatījās plašākā teritorijā, arī Latvijā, un ka kultūra izplatījās iedzīvotāju migrācijas ceļā (skatīt, piemēram, *Latvijas PSR arheoloģija*, 1974, 37). Ķemmes keramikas kultūras apmetņu skaita straujš pieaugums Latvijā un Igaunijā var liecināt par masveida imigrāciju. Taču nav skaidrs, kas izraisīja tik vērienīgu migrāciju dienvidu virzienā. Vai šī keramikas stila un kultūras izplatībai meklējami citi iemesli? Nav

šaubu, ka inovācijas (šajā gadījumā jauns keramikas stils) nevarēja izplatīties bez cilvēku pārvietošanās, taču nav skaidrs pārvietošanās mērogs. Jāņem vērā, ka savācējsaimniecībai labvēlīgajos klimatiskajos apstākļos palielinājās iedzīvotāju skaits, un tas sekmēja aktīvāku un biežāku saziņu starp kopienām un arī preču aktīvāku apmaiņu. Tāpēc dzintara, krama un slānekļa priekšmetu paliekas atrastas visā Ķemmes keramikas kultūras areālā, un iegūtas liecības par inovācijām keramikas izgatavošanas tehnoloģiju jomā un par kultūraugu audzēšanu un mājlopu turēšanu. Nozīmīga loma sakaru uzturēšanā bija arī eksogāmo laulību sakariem. Iespējams, Zvejnieku un citos neolīta kapulauku apbedījumos iegūtas DNS analīzes varētu palīdzēt atklāt, vai Ķemmes keramikas kultūras pārstāvji bija ienācēji vai pārsvarā iepriekšējā laikmeta vietējo iedzīvotāju pēcteči. Pagaidām jautājums par šīs kultūras izplatību paliek neatbildēts.

Ap 2900. g. p.m.ē. visā Austrumbaltijā izplatījās jauna – **Auklas keramikas un laivas cirvju kultūra (AKLC)**, ar ko aizsākas vēlais neolīts. Ir maz materiālu, kas raksturo šo kultūru. Tai raksturīgi individuālie apbedījumi, kur mirušie apbedīti saliektā pozā uz sāniem, līdzīgi dodot specifisku kapa inventāru. Tā kā lielākoties mirušos apbedīja pa vienam, neveidojot plašus kapulaukus, tie parasti atrasti nejauši, apstrādājot zemi.

Nav konkrētu datu par šai kultūrai piederīgo Austrumbaltijas iedzīvotāju saimniecību, lai gan ir netiešas norādes uz ražojošo saimniecību. Šīs kultūras, tāpat kā daudzu citu arheoloģisko kultūru, izcelsme joprojām nav noskaidrota, un šajā jomā viedokļi atšķiras. Parasti izceļ divas atšķirīgu viedokļu grupas. Jau no AKLC kultūras pētniecības sākuma 19. gadsimtā līdz pat mūsdienām pastāv uzskats, ka šī kultūra radās kādā ierobežotā teritorijā (tā dēvētajā kodolzonā) un izplatījās migrāciju ceļā plašās Eiropas teritorijās. Līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem tas bija vienīgais uzskats. 20. gadsimta otrajā pusē līdz ar procesuālās arheoloģijas uzplaukumu tika apšaubīta migrācija kā galvenais kultūras izmaiņu iemesls, un pēc tam šīs izmaiņas parasti saistīja ar sabiedrības iekšējo sociālo attīstību un iztikas stratēģijas un dzīvesveida izmaiņām. Uzskatīja, ka liela nozīme bija tuviem un tāliem sakariem preču apmaiņas un laulību jomā. Tā tiek skaidrota AKLC kultūras vietējā izcelsme arī Austrumbaltijā. Kā AKLC kultūras pārstāvju vietējās izcelsmes aplieci-

nājumu parasti min kranioloģiskajā materiālā konstatēto līdzību ar agrā neolīta Narvas kultūras piederīgajiem. Tomēr arī antropoloģiskie dati skaidri nepierāda, ka AKLC kultūra veidojās vietējās attīstības rezultātā (Vasks, 2015, 65–66). Autors uzskata, ka šo jautājumu palīdzētu atrisināt jauni materiāli par AKLC kultūru Austrumbaltijā saistībā ar jauniem 14C datējumiem. Var konstatēt tikai to, ka AKLC kultūras parādīšanās Austrumbaltijā nebija saistīta ar jaunu iedzīvotāju vērienīgu imigrāciju un ka šīs kultūras izplatībā nozīmīga loma bija vietējo mednieku-zvejnieku kopienų attīksmei pret inovācijām.

Kā redzams, divu pēdējo aplūkoto akmens laikmeta mednieku-zvejnieku-vācēju kultūru izplatīšanos var skaidrot ar migrāciju. Tomēr tā ir tikai hipotēze, jo iespējami arī citi, ar lielāku iedzīvotāju grupu pārvietošanos nesaistīti jaunu kultūras elementu izplatības skaidrojumi.

Atbildes par vietējo vai ārējo izcelsmi varētu sniegt DNS analīzes (Pinhasi et al, 2012) un stroncija izotopu mērījumi apbedījumu skeletu kaulos un zobu emaljā (Schweissing, 2003; Price et al, 2004).

LITERATŪRA

- Anthony, D. W. *Migration in Archaeology: The Baby and the Bathwater. American Anthropologist*. 1990, p. 92, pp. 895–914.
- Härke, H. *Archaeologists and Migrations. A Problem of Attitude?* Current Anthropology, Volume 39, No I, February 1998, pp. 19–45.
- Latvijas PSR arheoloģija. Rīga: Zinātne, 1974.
- Pinhasi, R., Thomas, M. G., Hofreiter, M., Currat, M., Burger, J. *The genetic history of Europeans. Trends in Genetics*, October, Vol. 28, No 10, 2012, pp. 473–534.
- Schweissing, M. M., Grupe, G. *Stable strontium in human teeth and bone: a key to migration events of the late Roman period in Bavaria. Journal of Archaeological Science*, 2003, p. 30, pp. 1373–1383.
- Vasks, A. *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem*. Rīga: Zinātne, 2015.

MIGRATION IN THE PREHISTORIC LATVIA

The report analyses migrations as a source of cultural changes and their potential identification in the archaeological materials pertaining to the Stone Age cultures in Latvia. It chronologically describes four Stone Age cultures. (1) The Mesolithic Kunda culture evidences that part of the ancient population did not migrate and adapted to new environmental conditions, whereas new forms of tools made out of flint and bone is a sign of inflow of new people in the Early Mesolithic period. (2) A new element – pottery – is characteristic for the Early Neolithic Narva culture. However, it was formed not due to migration. (3) The Pit–Comb Ware culture in the Middle Neolithic period traditionally was considered originating in the Lake Ladoga area and/or the Karelian Isthmus and spreading due to migration. However the traces of (4) the Late Neolithic Linear Pottery culture and the Boat-Axe culture reveal the presence of farming. It can be concluded that the emergence of this culture in the Eastern Baltics was not caused by a large scale immigration, and supposedly this culture expanded largely due to openness of the local hunter-fishermen communities towards innovations. Apparently, only the expansion of the two latter cultures can be explained by migration. However, it is a mere hypothesis allowing other explanations, not related to migration of large groups of people.

LEO DRIBINS

ANTIKULTŪRAS IZPAUSMES LATVIJAS PUBLICISTIKĀ. ŽURNĀLS “KABINETS”

Jēdzienam ‘antikultūra’ nav vienas vispārpieņemtas definīcijas. Mācību grāmatā “Kulturoloģija vidusskolai” ir pieminēta subkultūra, kas izveidojas kādas kultūras ietvaros, dažkārt kā pretnostatījums sabiedrībā valdošajai kultūrai. (Austruma un Muižarāja, 180) Antidomātāji un viņus pavadošie komentētāji veido radošas grupas, kas pārstāv kādu inteliģences daļu, varbūt arī šauras draugu kopas, kuras vieno citādības kopsaites. Tādas īpaši bieži rodas starp žurnālistiem un rakstniekiem. Turklāt – antigrupām ir raksturīga ar pretstata cīnītāju, gan pretrunu rosinātāju misija.

Kopumā skatot, antikultūra ir pašā kultūrā esoša kritiska attieksme pret dominējošām vērtībām un uzskatiem; sava veida garīgā opozīcija. To stimulē pretruna starp sabiedriskās dzīves realitātēm un cilvēku ideāliem, labklājības centieniem un morāles normām. Šo pretrunu labirintā rodas neticība modernās kultūras apgaismībai, tās spējai būtiski ietekmēt ekonomisko dzīvi, nostiprināt demokrātisko valstiskumu un vairoties tiesību spēju sargāt nacionālās intereses. An-

tikultūras publicistikas autori vēšas pret plašu kultūras migrāciju, nosoda globalizāciju, starpkontinentālo migrāciju. Nacionālo kultūru mēra ar etniskās kultūras izpausmēm, pretstata moderno kultūru “tautiskās pagātnes” kultūras tradīcijām, atbalsta etnogrāfiju, bet noliedz etnoloģijas zinātnei.

Antikultūras nesēju traģēdija ir nespēja rast racionālu veidu, kā samazināt šodienas pretrunas. Tādēļ viņu protests pret globalizēto mūsdienu kultūru un tās komercializāciju paliek jūtu un iedomu līmenī.

Latvijā antikultūrisko publicitāti reljefi atspoguļo pseidozinātniskais populārais žurnāls “Kabinets”, kas iznāk kopš 2003. gada septembra. Pašlaik klajā nākuši 118 numuri. Žurnāla izdevēji norāda 6000 eksemplāru tirāžu. Izdoti arī “Kabineta” brošūru sērijas “Kabineta Mapes” 24 numuri.

Žurnāla “Kabinets” vadītājs ir galvenais redaktors un sastādītājs Arnis Terzens, bet aktīvākais komentētājs un aso tēmu autors – Varis Odukalns (pseidonīms, kuru nav izdevies atšifrēt). Viens no žurnāla izdevējdarbības pamatvirzieniem ir ASV kultūras un politikas “atmaskošana”. “Kabineta” autori uzskata, ka pēc PSRS un tās satelītvalstu “sociālisma sistēmas” sabrukuma ASV tiecas pakļaut savai kontrolei un virsvadībai visu pasauli. Šim mērķim kalpojot arī Pasaules Banka, Starptautiskais Valūtas fonds un Pasaules Tirdzniecības organizācija. Globalizācija esot ASV ekspansija, kas grauj valstu suverenitāti un nacionālo identitāti. Baltijas valstīm tiekot ierādīta Rietumu un Austrumu (Krievijas) saskares bufervalstu loma, bez tiesībām lemt par savu dzīvesveidu un nākotnes perspektīvu. Pret to cīnoties “pozitīvā nacionālisma” strāva Austrumeiropā. (Sk.: ASV, meli un citas blēdības. Kabineta Mapes XV. Rīga: Apgāds Arte, 2008; Kučinskis J. ASV kolonizē Austrumeiropu. Ukrainas piemērs. Kabinets, Nr. 109, 2014. gada jūnijs–jūlijs, 12.–15. lpp.; Kučinskis J. ASV parazitē uz citu tautu nelaimes. Kabinets, Nr. 111, 2014. gada oktobris–novembris, 16.–17. lpp. u.c.) Varis Odukalns cenšas pierādīt, ka arī islamistu terorisms esot ASV specdienestu ierosināts un izplatīts kā pamatojums iejaukties arābu un citu musulmaņu valstu iekšējā dzīvē, sākt karus un soda akcijas. (Odukalns, Terorisma vēsturiskā patiesā seja, 46–53 u.c.)

“Kabineta” autori acīmredzot nevēlas, lai mūsu valsts un tauta pieslietos ASV un NATO cīņai pret agresīviem antidemokrātiskiem

spēkiem. "Kabinets" brīdina mūs no "Ukrainas likteņa", ko provocējis ASV diversāls izgājiens postpadomju telpā.

Kas ietekmējis "Kabineta" publicistus? A. Terzens, intervijā ar Māri Ruku par žurnālistikas nākotni atzīst: "Žurnālistikas klasiskā izpratnē mums jau sen vairs nav. Tā ir mirusi. Palikusi tikai finansētāju apkalpošana." (Terzens, Par vai pret savu valsti, 4) – Lūk, kas nosaka arī "Kabineta" satura izvēli.

Šajā saturā "Kabineta" kultūras jautājumu galvenais eksperts ir pazīstamais kulturologs Arturs Priedītis. Viņš raksta ne tikai par globalizācijas briesmām, bet arī pareģo Rietumu sabiedriskās iekārtas, t.i., kapitālisma un brīvā tirgus, nenovēršamu drīzu bojāeju un tad – gaida vēl vienu jaunu pavērsieni Latvijā. Krievijas elite jau protot paškritiski novērtēt savas valsts šizofrēnisko situāciju izvēlē starp Rietumiem un Austrumiem, bet Latvijas elite esot aizņemta ar "idejiski tukšu plāpāšanu", tā sējot apātiju un neticību savas tautas nākotnei. (Priedītis, Kolektīvās nākotnes bezdibens, 15–16) Vienīgais risinājums ir atgriezties pie plānveida ekonomikas, kas bija "vairākas reizes efektīvāka nekā tirgus ekonomika", bet, ja paliksim Eiropas Savienības projektu ietvaros, tad "Daugavas krastos dzīvos tikai noplukuši pensionāri". (Priedītis, Kapitālisma sociālistiskā nākotne, 19)

Arturs Priedītis sevi dēvē par cīnītāju pret "aukstā kara ideoloģiju", ko radījusi "anglosakšu politiskā elite", kas pēc aukstā kara beigām neesot pārtraukusi agresīvās akcijas, bet radot jaunu "verdžību un nacionālo bagātību izlaupīšanu". Šajā saistībā A. Priedītis neatzīst staļinisma un nacisma salīdzināšanu, strikti kritizē filozofes Hannas Ārentes grāmatu "Totalitārisma izcelsme" un izcilā rakstnieka Aleksandra Solžeņicina publicētos datus par staļinisma terora upuru skaitu. (Priedītis, Zināšanu ideoloģijas dvīņubrāļi, 17–19)

Svarīgu vietu "Kabineta" slejās guvusi tēma par ebreju lomu pasaules vēsturē un mūsdienās. Taču diemžēl par izziņas avotu žurnāls ņēmis antisemitisko uzskatu veidotās leģendas. To centrā ir uzskats par sazvērestību pret cilvēci un "ebreju mērķis valdīt pār pasauli". Savu attieksmi pret šo iedomu "Kabinets" sāka plaši ilustrēt 2008. gadā, izdodot brošūru "Kas valda šo pasauli?", ko izveidoja Arnis Terzens, izmantojot Agra Dzeņa, Andra Kalniņa, Valda Ziemeļa u.c. sagatavotos izklāstus šādā secībā: 1. Varaskāre; 2. Ciānas

gudro protokoli; 3. Tempļieši; 4. Ilumināti; 5. Cilvēku nevienlīdzība; 6. Demokrātijas vainas; 7. Vai ebreji valda pasauli?

Autori secina, ka, ja arī Ciānas protokoli ir safabricējums, to paredzējumi "turpina īstenoties ar atbaidošu precizitāti. Politika kļuvusi galīgi amorāla, atbildīgus amatus ieņem no pūļa nākuši avantūristi, kuru pagātne aptraipīta ar neatklātām tumšām lietām, Ciānas gudrie var nākt kā glābēji". (Kas valda šo pasauli?, 36–38) No brošūras staro panika par ebreju kundzības nenovēršamību. "Uzskatu, ka šim izdomājumam jāveicina antisemitiskā naida palielināšanās". Var pieņemt, ka tāds ir "Kabineta" sponsoru vēlējums.

2008. gadā nāk klajā "Kabineta" 56. numurs, kurā publicēts Agra Dzeņa raksts "Revizionisms: uzdrīkstēšanās domāt par holokaustu", kurā aizstāvēts holokausta noliedzējs Šveices publicists Jirgens Grāfs, kura publikācijas Rietumos bija aizliegts izplatīt. Toties tos krievu valodā izdeva Maskavā un tie bija pieejami arī Rīgā "Polaris" veikalos.

"Kabineta" antisemitisms visodiozāk izpausts 2013. gadā V. Odukalna rakstā "Ebreji kā vergu tirgoņi". Tur secināts, ka ebreji ar savām izdarībām "turpina būvēt gigantiskas nepatikas un ienaida sienas, kas sagrūstot nospiedīs visus: arī profesionālos vaimanātājus par holokaustu un līdzskrējējus...". (Odukalns, Ebreji kā vergu tirgoņi, 49) Faktiski tie bija draudi holokausta pētniekiem un piemiņas vietu cēlājiem. Odukalns pareģo holokausta atkārtošanos ebreju vainas dēļ. Viņš pauž sašutumu par demokrātisko valstu cenzūras ierobežojumiem, kas neļaujot autoriem brīvi izteikt savus vērtējumus par ebreju sliktajām īpašībām, negodīgumu un viltībām, viņu privilēģijām, kas esot iegūtas ar pašapziņas līdzekļu un naudas drukāšanas monopolu. Teiktais uzskatāmi atgādina vācu nacionālsociālisma rasistiskos tekstus.

Rakstā "Tas nenotiek Latvijā. Cionisms" secināts, ka, pateicoties cionismam un tā dibinātajai Izraēlai, visā pasaulē palielinoties nelabvēlīga attieksme pret ebrejiem. Taču, objektīvi spriežot, cionisms esot nacionālās apziņas izpausme un Izraēla pastāvēšot cionistiska tikmēr, kamēr ebreju vairākums nebūs atgriezies dzimtenē. Zīmīgi, ka šā raksta autors nav norādīts. (Sk.: Kabinets, Nr. 116, 2015. gada augusts–septembris.) Varbūt tāpēc, lai pasargātu viņu no sponsora nepatikas.

Reliģijas jomā “Kabinets” arī ieņem antikristiānisku stāju un aicina atgriezties pie dabiskās “tautiskās ticības”, kas Latvijas teritorijā valdīja pirms kristietības ienākšanas. Nav nejaušība, ka 2014. gadā žurnāls iepazīstina latviešu lasītāju ar ASV publicista Marka Eli Ravaža 1928. gada rakstu “Kas un kā pasaulei uzspieda kristietību”. Tajā Jēzus radītā un apustuļa Pāvila izplatītā kristietība/kristiānisms raksturots kā sekulārs spēks, kas pretojās Romas impērijai un tās tikumiem. Ebreju vēsturiskais nopelns bijis šīs protesta kustības pārvēršana par reliģiju un iesakņošana Romas tautas apziņā. Tas arī galīgi sagrāvis uz elkdievību balstīto lielvalsti. (Ravažs, 53)

“Kabinets” savās lappusēs iepazīstina ar kristietības alternatīvu – latviešu senseno senču dzīvesziņas/dzīvesuzskata kodu, kurā cilvēces pamatlicējs bijis ne Ādams, bet Iša – Jāniša, pirmais tautas Jānis, kam latvieši sirds dziļumos sekojot līdz pat mūsdienām. Šā ticējuma paliekošais sīkstums radot iespēju Latvijā atgriezties pie pirmsākuma filozofijas. (Terzens, Latvieti, tu būsi nekas!, 2–11)

Plaši izplatītais žurnāls “Kabinets” ir spilgtāko antikultūrisko uzskatu paudējs Latvijā. Tā saturs krasī atšķiras no visu citu ievērojamo preses izdevumu daudzveidīgās publicistikas, ko sniedz avīzes un žurnāli latviešu valodā.

“Kabineta” protesta vadlīnija ir izteikti antirietumnieciska, anti-kapitālistiska, noraida tās vērtības, kas veido brīvās demokrātiskās pasaules garīgo satvaru. Lasītājam dota vīzija par šīs pasaules nenovēršamo sabrukumu netālā nākotnē. “Kabinets” tādēļ netic arī Latvijas neatkarīgās nacionālās valsts ilgstošai pastāvēšanai. Žurnāla veidotājiem varētu novēlēt izrauties no destruktīvo negāciju apburtā loka un veltīt savu talantu racionāla risinājuma meklējumiem. Tad tas varētu kļūt par latviešu kultūras inteliģences domu izplatītāju ne marginālā un ne antikulturālā šaurā mērogā.

Iespēju telpa ir plaša, jo sabiedrības neatbildēto jautājumu skaits strauji pieaug, tālu pārsniedzot līdz šim rastās atbildes.

LITERATŪRA

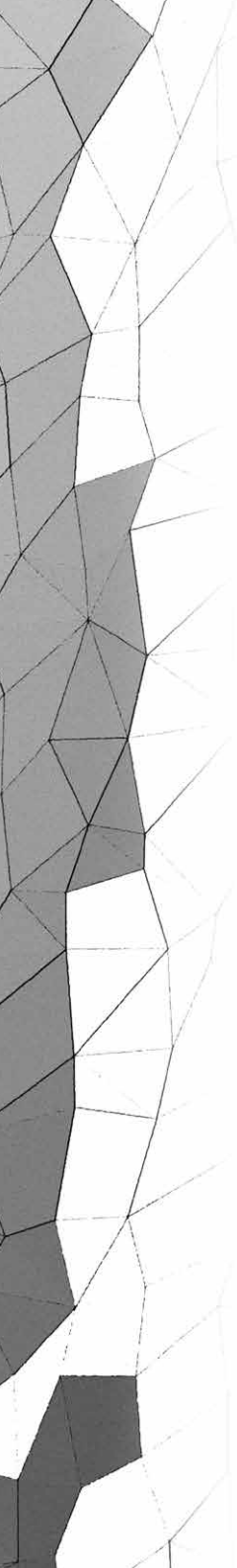
ASV, meli un citas blēdības. *Kabineta Mapes XV*. Rīga: Apgāds Arte, 2008

- Austruma S, Muižarāja I. *Kulturoloģija vidusskolai*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 180. lpp.
- Kabinets*, Nr. 116, 2015. gada augusts–septembris.
- Kas valda šo pasauli? *Kabineta Mapes XVI*. Rīga: Apgāds Arte, 2008, 36.–38. lpp.
- Kučinskis J. ASV kolonizē Austrumeiropu. Ukrainas piemērs. *Kabinets*, Nr. 109, 2014. gada jūnijs–jūlijs, 12.–15. lpp.
- Kučinskis J. ASV parazitē uz citu tautu nelaimes. *Kabinets*, Nr. 111, 2014. gada oktobris–novembris, 16.–17. lpp. u.c.
- Odukalns V. Ebreji kā vergu tirgoņi. *Kabinets*, Nr. 106, 2013. gada decembris–2014. gada janvāris, 49. lpp.
- Odukalns V. Terorisma vēsturiskā patiesā seja. *Kabinets*, Nr. 113, 2015. gada februāris–marts, 46.–53. lpp. u.c.
- Priedītis A. Kapitālisma sociālistiskā nākotne. *Kabinets*, Nr. 114, 2015. gada aprīlis–maijs, 19. lpp.
- Priedītis A. Kolektīvās nākotnes bezdibens. *Kabinets*, Nr. 106, 2013. gada decembris–2014. gada janvāris, 15.–16. lpp.
- Priedītis A. Zināšanu ideoloģijas dvīņubrāļi. *Kabinets*, Nr. 117, 2015. gada oktobris–novembris, 17.–19. lpp.
- Ravažs M. F. Kas un kā pasaulei uzspieda kristietību. *Kabinets*, Nr. 107, 2014. gada februāris–marts, 53. lpp.
- Terzens A. Latvieti, tu būsi nekas! *Kabinets*, Nr. 110, 2014. gada augusts–septembris, 2.–11. lpp.
- Terzens A. Par vai pret savu valsti. *Kabinets*, Nr. 118, 2015. gada decembris–2016. gada janvāris, 4. lpp.

ANTICULTURAL MANIFESTATIONS IN LATVIAN JOURNALISM. MAGAZINE KABINETS (THE CABINET)

In the article the concept 'anticulture' refers to a specific case – the magazine Kabinets (The Cabinet) and its message. With no single general definition the concept 'anticulture' bears resemblance with the concept 'anti-thinker' and 'anti-group', which embodies the mission of a fighter of opposites and promoter of contradictions. Thus a term 'anticulture' reveals a critical attitude of culture towards dominant values and beliefs; a kind of intellectual opposition. It stands on a contradiction between public life realities and human ideals, raising doubt about the enlightenment of the modern culture. Most of anti-culture journalism authors oppose the cultural migration and globalisation, contrasting modern culture with cultural traditions of "national heritage", they also support ethnography, yet deny ethnology as a science. In Latvia anticulture journalism manifests in the magazine Kabinets. The magazine covers various topics like "revealing" the culture and politics of the USA, threats posed by globalisation, downfall of capitalism and free trade and the role of Jews in the global history etc. The popular magazine Kabinets is a megaphone for the most striking anticultural ideas in Latvia. The content of the magazine clearly stands out compared to all the other popular magazines and newspapers in the Latvian language.

OJĀRS BUŠS

SKATOTIES JŪRĀ ZIEMEĻU VIRZIENĀ (LATV. JŪRA UN SOMU JÄRVI ‘EZERS’)

Par jūru dažādos ar valodu saistītos aspektos, tostarp par vārda *jūra* cilmi, latviešu valodniecībā daudz rakstījusi Benita Laumane; īpaši pieminamas divas monogrāfijas: “Zeme, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē” (Laumane, 1996) un “Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts” (Laumane, 2013). B. Laumanes nopelni gan tieši šā vārda, gan ar to saistītā leksikas kopuma izpētē ir neapšaubāmi. Mazāk uzmanības viņa veltījusi saiknēm ziemeļu virzienā, un par šīm vēl var kaut ko arī piebilst.

Virsrakstā jau minēts arī vārds *järvi* ‘ezers’ somu valodā – iespējamā saistība starp latviešu *jūra* un somu *järvi* nav gluži acīmredzama, tomēr nojaušama, un, šķiet, pirmais to jau pirms vairāk nekā simt gadiem pamanījis lietuviešu teologs un valodnieks Kazimiers Jauņus (*Kazimieras Jaunius*) (precīzāk sakot, Jauņus gan rakstījis nevis par latviešu *jūra*, bet par šīm vārdam atbilstīgo lietuviešu *jūra*), 1913. gadā attiecīgos baltu un Baltijas jūras somu vārdus sastatījis poļu valodnieks Jans Mihals Rozvadovskis (*Jan Michał Rozwadowski*).

ki) (jautājuma vēsturi skatīt Vaba, 2015, 61), bet 1922. gadā tos jau gluži mūsdienīgā līmenī analizējis lietuviešu valodniecības klasiķis Kazimiers Būga (*Kazimieras Būga*) (Būga, 1922). K. Būga saista šo vārdu ar citu lietuviešu valodas vārdu *jaura* ‘muklājs, purvs, mitra zeme’; piemēram, no latviešu valodas darbības vārdiem *lauzt* un *lūzt* skaidri redzam, ka patskanis -ū- un divskanis -au- mēdz veidot vēsturisku miju savstarpēji radniecīgos vārdos. Būga arī norāda domājamajos radniecīgos vārdus citās indoeiropiešu valodās, pirmkārt, prūšu *wurs* ‘dīķis’, kam rekonstruē senāku formu – jeb tikai izrunu – *ūras, kā arī, piemēram, grieķu *oupov* ‘urīns’, sanskrita *vār* ‘ūdens’, armēņu *gair* ‘purvs’, tohāru *A wār* ‘ūdens’ un citus vārdus. No šā radniecīgo vārdu un to nozīmju uzskaitījuma izriet, pirmkārt, ka *jūra* ir indoeiropiešu cilmes vārds, un, otrkārt, ka tā sākotnējā nozīme jeb nozīme indoeiropiešu pirmvalodā, visticamāk, bijusi ‘ūdens’. Pēc tam jau atsevišķās valodās, tostarp baltu valodās, radniecīgo vārdu nozīme paplašinājās pamazām, vispirms ar tiem tika apzīmēti nelielāki iekšzemes ūdeņi – purvi, dīķi, ezeri, vismaz lietuviešu valodā arī upes, kā to rāda vairāki upju nosaukumi *Jūra*, *Jūre* Lietuvā, – un tikai nozīmju attīstības pēdējā stadijā vārds tika attiecināts uz lielo sālsūdens krātuvi. Un K. Būga arī norāda, ka somu *järvi* ‘ezers’ līdz ar tam radniecīgajiem šīs pašas nozīmes – ‘ezers’ – vārdiem citās Baltijas jūras somu valodās – igauņu *järv*, lībiešu *jāra* (mūsdienu rakstībā *jõra*), kā arī Baltijas jūras somu valodām vistuvāk radniecīgajā sāmu valodā *javrre*, ir aizgūts, kā K. Būga raksta, “iš mūsų kalbos” (‘no mūsu valodas’) (Būga, 1959, 273–276), ar ko šoreiz tomēr jāsaprot nevis lietuviešu valoda, bet gan kāda no senākajām baltu valodu formām, ko nosacīti var saukt par baltu pirmvalodu.

Dažus gadus pēc Būgas par vārdu *jūra* daudz lakoniskāk rakstīja arī Jānis Endzelīns. Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas otrajā sējumā šķirklā *jūra* etimoloģiskajā komentārā Endzelīns starp indoeiropiešu paralēlēm nosauc vēl, cita starpā, Būgas neminēto prūšu *iūrin* ‘jūru’ (vsk. akuzatīvs) un latīņu *ūrīnor* ‘ienirstu’, bet ziemeļu virzienā neskatās un par somugru valodu dotumiem neizsakās (Mīlenbahs, 1925–1927, 122). Nav šaubu, ka latviešu *jūra* Endzelīns atzīst par mantotu vārdu, vēlreiz to apstiprinādams monogrāfijas “Senprūšu valoda” (1943) leksikas daļā, šķirklī *iūrin* (Endzelīns, 1981, 230).

Vēl dažus gadus vēlāk, jau pēc Otrā pasaules kara, publicēts pētījums, kurā proponēts pretējais viedoklis. Igaņu tulkotājs, kultūras darbinieks, leksikogrāfs Karls Abens (*Karl Aben*) 1957. gadā publicētā rakstā, kam pamatā ir 1947. gadā aizstāvētā disertācija, starp somugru cilmes aizguvumiem latviešu valodā nosauc arī *jūra*, kā aizgūšanas avotu minēdams lībiešu jūra un igauņu *järv* (Aben, 1957, 201). Valdis Zeps par šo Abena etimoloģizējumu 1962. gadā izsakās diezgan ironiski: “Abens acīmredzot pakļāvis vīlinājumam..., man nav zināmi viņa argumenti” (Zeps, 1962, 116).

Baltu valodniecībā kopš 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem ir publicētas vairākas atsevišķu valodu etimoloģijas vārdnīcas, kas ir galvenais avots, kur meklēt konkrēto vārdu (mūsu gadījumā vārda *jūra* un tā atbilstību) cilmes aprakstu; savu ieguldījumu devuši Ernsts Frenkelis (*Ernst Fraenkel*), Vladimirs Toporovs (*Vladimir Toporov*), Vītauts Mažulis (*Vytautas Mažiulis*), Konstantīns Karulis un Voicehs Smočiņskis (*Wojciech Smoczyński*). K. Karulis *Latviešu etimoloģijas vārdnīcā* veltījis vārdam *jūra* vairāk nekā lappusi un, cita starpā, izsaka domu, ka arī latviešu valodā bijis vārds **jaura* vai **jauris*, par ko liecinot mājvārds *Jauris* Burtniekos un Rucavā. Par ziemeļu virzienu Karulis izsakās piesardzīgi: “No baltu valodām var būt aizgūts vairāku somugru valodu ‘ezera’ apzīmējums”, un papildus jau Būgas nosauktajām vārdformām min vēl vepsu *jarv*, *järv* un lapu *jaurā* (Karulis, 1992, I, 362–363).

Tas ir baltu valodu pētnieku viedoklis, bet kāds ir somu un igauņu valodnieku viedoklis? Pirmajā somu valodas etimoloģijas vārdnīcā šķirkļi jārvī, kā tas pieņemts somugru etimoloģijas vārdnīcās manto tās leksikas šķirkļos, nav nekādu komentāru un rekonstrukciju; šajā vārdnīcā nav arī literatūras norāžu, un ir tikai iespējami pilnīgs radniecīgo vārdu uzskaitījums. Jāuzsver, ka šajā uzskaitījumā pārstāvētas arī Volgas somu valodas – ar mordviešu erziešu *erke*, mordviešu mokšiešu *erke*, *jerke* ‘ezers, dīķis’, mariešu *jär*, *jer* ‘ezers’ (Toivonen, 1955, 132).

Jaunākās somu valodas etimoloģijas vārdnīcas pirmais sējums nāca klajā 1992. gadā. Pats šķirklis *järvī* (SSA, I, 259) jaunajā vārdnīcā maz atšķiras no iepriekšējās vārdnīcas atbilstīgā šķirkļa, vienīgi precizētas dažas tālāku valodu vārdformas, taču jaunajā vārdnīcā

katram šķirklim, un arī šim, sniegts diezgan plašs avotu uzskaitījums, kurā iekļauta arī īsa un pēc iespējas formalizēta informācija par specifiskiem, dažādos avotos izteiktiem viedokļiem. Šajā avotu jeb literatūras sarakstā atrodama arī norāde uz Olli Nūtinena (*Olli Nuutinen*) rakstu (Nuutinen, 1989), kura galvenā ideja izteikta jau raksta nosaukumā “*Järvi – balttilainen laina*” (‘*Järvi* – aizguvums no baltu valodām’), un šā valodnieka viedoklis arī korekti parādīts avotu sarakstā, taču nekādi nav atspoguļots pašā šķirklī, un tas liecina, ka etimoloģijas vārdnīcas autoriem doma par vārda *järvi* baltisku cilmi nav šķitusi pieņemama. Viens no iemesliem šādai pārliecībai varētu būt minēto etimoloģiski radniecīgo vārdu eksistence Volgas somu valodās, otrs – somu etimologu nepietiekama kompetence baltu valodās vai vismaz baltu valodnieciskajā literatūrā, par ko liecina fakts, ka lietuviešu valodā publicētais Būgas pētījums vārdnīcas autoriem, šķiet, palicis nepamanīts.

Toties divi valodnieki ziemeļu virzienā, kuru zināšanas baltu valodu jomā nav pamata apšaubīt – somi Kari Liukonens (*Kari Liukkonen*) un igauņi Lembits Vaba (*Lembit Vaba*) – nešaubās arī par *järvi* un citu vārdu aizgūšanu no baltu valodām. K. Liukonens piemin *järvi* kā vārdu, “das bereits als sichere baltische Entlehnung identifiziert worden ist” (‘kas jau identificēts kā drošs aizguvums no baltu valodām’) (Liukkonen, 1999, 68), bet L. Vabas nesen iznākušajā rakstu izlasē (Vaba, 2015) igauņu *järv* šādā kontekstā minēts vairākkārt.

2012. gadā publicētajā igauņu valodas etimoloģijas vārdnīcā (*Eesti etimoloogiasõnaraamat*) šķirklis *järv* sākas ar norādi uz iespējamu aizgūšanu no baltu valodām; aizguvuma virziena hipotētiskumu apzīmē ar jautājuma zīmi (EES, 105), tomēr par to, ka vārdnīcas autori (vai konkrētā šķirklja autors Svens Ēriks Sosārs (*Sven-Erik Soosaar*)) aizgūšanu uzskata par pietiekami ticamu, liecina piebilde, ka atbilstīgie Volgas somu valodu vārdi varētu būt paralēli aizguvumi.

Pretstatot lietuviešu *jaura* ‘muklājs’ un ziemeļsāmu *jávri* ‘ezers’, šķiet gandrīz neiespējami, ka starp šiem vārdiem nebūtu etimoloģiskas kopības. Vārdam *jaura* (līdz ar *jūra*) ir daudz radniecīgu vārdformu indoeiropiešu valodās, tātad aizgūšana acīmredzot notikusi virzienā uz ziemeļiem. Tas, ka aizguvuma refleksi sastopami trijās somugru valodu grupās – Baltijas jūras somu, sāmu un Volgas somu valodā,

varētu būt skaidrojams ar to, ka aizgūšana, ļoti iespējams, notikusi pirms apmēram četriem tūkstošiem gadu, kad šo valodu lietotāju senči vēl pārstāvēja samērā vienotu dialektu kontinuumu (tā saukto *volgalais-suomalainen kantakieli*, Volgas somu pirmvalodu – tas ir ļoti pārprotams termins, taču labāka nav); šo dialektu lietotāju novadi robežojās ar seno baltu apdzīvoto teritoriju, piemēram, Volgas augštecē un Maskavas upes baseinā, pirms vēl šajos apgabalos ienāca slāvu etnosa pārstāvji (skatīt, piemēram, karti, kas atspoguļo krievu arheologa Valentīna Sedova (*Valentin Sedov*) viedokli) (Vaba, 2015, 37). Jāuzsver, ka pastāv dažādas teorijas un hipotēzes par somugru valodu attīstību un dalīšanos, un ideja par Volgas somu pirmvalodu šobrīd nav pati modernākā; mūsdienīgi ir to apšaubīt, taču neatkarīgi no tā, vai tāda pirmvaloda pastāvēja vai nepastāvēja, ir ļoti ticams, ka starp baltu senčiem, no vienas puses, un Baltijas jūras somu, sāmu, mordviešu un mariešu senčiem, no otras puses, otrajā gadu tūkstoši pirms Kristus ir pastāvējuši diezgan cieši kontakti, un liecības par to ir saglabājušās arī vārdā, ko ezera apzīmēšanai lieto mūsdienu somugru valodās no Norvēģijas ziemeļrietumiem līdz Volgai.

LITERATŪRA

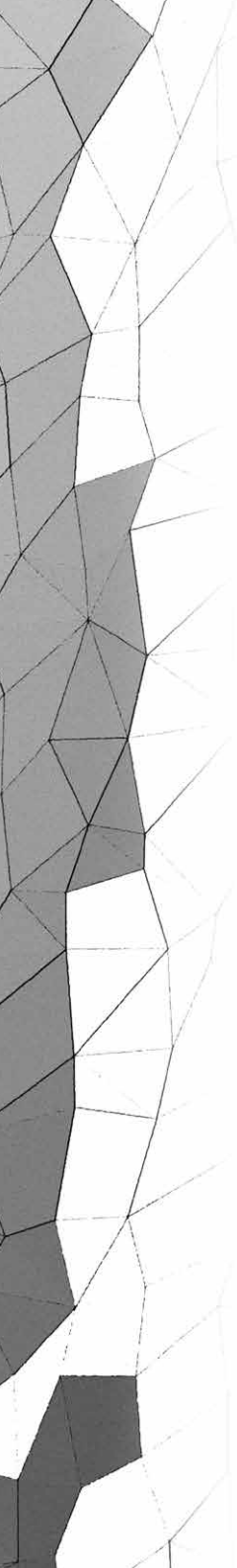
- Aben, K. *Eesti ja liivi laene läti sõnavaras*. Emakeele Seltsi Aastaraamat. III. Tallinn: Eesti Riiklik kirjastus, 1957, 199–216.
- Būga, K. *Kalba ir senovē*. I. Kaunas: Švietimo ministerija, 1922.
- Būga, K. *Rinktiniai raštai*. II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- EES – Metsmägi, I., Sedrik, M., Soosaar, S.-E. *Eesti etimologiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- Endzelīns, J. *Darbu izlase*. IV1. Rīga: Zinātne, 1981.
- Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots, 1992.
- Laumane, B. *Zeme, jūra, zvejvietas*. Rīga: Zinātne, 1996.
- Laumane, B. *Jūra latviešu valodā un folklorā*. Liepāja: LiePU izdevniecība LiePA, 2013.

- Liukkonen, K. *Baltisches im Finnischen*. Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft, 1999.
- Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. II. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds, 1925–1927.
- Nuutinen, O. *Järvi – balttilainen laina*. Virittäjä 4, 1989, 497–501.
- Toivonen, Y. H. *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. I. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1955.
- Vaba, L. *Sõna sisse minek*. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised Nr. 73. Tallinn, 2015.
- Zeps, V. J. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences*. Bloomington; Indiana University, The Hague: Mouton & Co., 1962.

GAZING AT SEA TOWARDS THE NORTH (LATV. *JŪRA* 'SEA', FIN. *JÄRVI* 'LAKE')

Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), the father of Finnish history, is known to be the first to notice similarities of Lithuanian etymological cognates of Latvian *jūra* 'sea' with the Finnish *järvi* 'lake' and the Sámi *jaur* (Nuutinen 1980, 501). K. Jaunius, J. M. Rozwadowski were the first to analyse such similarities from the perspective of linguistics; a relatively modern etymological analysis was carried out by K. Būga – he concluded that the Finnish *järvi* and equivalents in related languages are Baltisms. A hypothesis stating the opposite – the origin tracing back to the Finnish language (K. Aben) – has not been supported by other etymologists. Modern Finnish and Estonian linguists O. Nuutinen, K. Liukonen, L. Vaba are confident of the Baltic origin of the Finnish *järvi* etc. Authors of the latest dictionaries of etymology in Finnish and Estonian claim that the loans from the Baltic languages are not certain, yet possible. Words pertaining to this etymological group are present also in the Volga-Finnic group of languages (e.g., Mari *jār*, *jer* 'lake'). This word might be a loan from the common parent language of the Baltic Finns, Sámi and the Volga-Finnic group of languages.

ĢIRTS JANKOVSKIS

HERDERA EKSISTENCIĀLĀS PROPOZĪCIJAS VALODAS KONTEKSTĀ

Runājot par valodā esošo nozīmju veidošanos, iegūšanu un lietošanu, valoda tiek uztverta kā medijs vai instruments, kurā šīs nozīmes tiek pārnestas, lietotas vai iegūtas. Cits veids, kā analizēt valodu, ir apskatīt to, kā valoda runā. Šajā gadījumā valodas kā instrumenta vai medija pasivitāte tiek aizstāta ar aktīvu potencialitāti, prezentējot cilvēka esamību, pasauli vai eksistenci.

Var izmantot divas ilustrācijas, kas uzrāda valodas lietojuma izmaiņas cilvēka uztverē. Viena ir no Volfganga Šenka (*Wolfgang Schenk*) raksta par senebreju svēto rakstu valodu, bet otra ilustrācija saistās ar Deni Didro (*Denis Diderot*) enciklopēdiju. Abas ilustrācijas palīdz labāk izprast Herdera eksistenciālo propozīciju nozīmi valodas izpratnē.

Volfgangs Šenks savā rakstā norāda uz teksta pieraksta formas nozīmi valodas izpratnē. Ja teksts pierakstīts ar hieroglifiem, tad apzīmējums ir tiešs jēgas iemiesojums, tas veido nozīmes tēlu ar attēlojuma palīdzību un tādējādi tiešā veidā piedalās valodas jēgas iemie-

sošanā. Savukārt senebreju svētie teksti, kas mūsdienās ir pazīstami kā Vecā derība, tika pierakstīti alfabētiskā sistēmā. Alfabēts valodā izceļ skaņu savienojumus, kas ir kā instruments, lai norādītu uz konkrētiem vārdiem, kuri savukārt norāda uz ārpus-valodiskām nozīmēm (Schenk, 1996, 5). Valodas apzīmējums vairs neiemiešo izteikuma jēgu, bet gan ar valodas palīdzību norāda uz kādu jēgu. Hieroglifs tiecas tieši parādīt nozīmi ar formas palīdzību. Hieroglifu gadījumā nav nozīmes, kā skan vārds, bet būtiski ir tas, kas ir vārds. Ja šīs abas pieraksta formas aplūko dažādo valodu kontekstā, tad var secināt, ka hieroglifā, valodas skaniskumu atstatot otrajā plānā, dažādās valodas ir drīzāk nejaušības, jo tās visas izsaka (vai var izteikt) kopīgo valodtēlu, ko glabā hieroglifs kā tiešo reprezentāciju. Savukārt alfabētā skaniskums dažādās valodās atšķiras, un tas var apgrūtināt saprašanos, tomēr tām visām ir kāda iespējama kopīga jēga, kas slēpjas aiz valodas skaniskuma. Skaņa ir kā norāžu kods, kas atsedz ceļu pie ārpus-valodiskas jēgas.

Otra ilustrācija, kā jau minēju, saistās ar radikālās apgaismības filozofa Denī Didro enciklopēdiju. Veidojot enciklopēdiju, Didro izmanto alfabētu kā vērtību, nozīmju haosu – alfabēts izjauc cilvēka pasaules pieredzes struktūru, kas balstās nozīmju savstarpējās attiecībās, sakārtojot to haotiskā, anonīmā secībā (Blom, 2013, 68). Alfabēts ir tikai skaņu sakārtojums, nevis pieredzē esošo vērtību piesātinājums. Alfabēts atsvešina “kā tiek izteikts”, “kā izskan” no tā, “kur tiek teikts”, jo jēga slēpjas skaniskumā.

Šie piemēri palīdz izšķirt valodu kā “kā” un “kur” izteikuma nozīmi. Akcentējot valodas “kā” un “kur” izteikuma nozīmi, veidojas divas dažādas valodas modalitātes, kas ir pakļautas dažādām aprakstu formām. “Kā tiek teikts” ir šķietami neatkarīgs no “kur ir teikts”. Var tikt neatbilstoši lietota *kā* modalitāte, savukārt *kur* modalitāte paliek iespējama. Piemēram, teikto var saprast, lai gan vārdforma konkrētā vietā izteikta nepareizi. Tomēr pat neadekvātums izpaužas tikai *kā* un *kur* saistībā. Tie ir divi fenomeni, kas ir tieši saistīti, jo ir vienam piederīgi – tie abi izpaužas tikai caur klātesamību.

Adekvātums vai neadekvātums izceļ vietas nozīmes sasaisti ar teiktā nozīmi. Adekvātums ir vērtības spriedums, kas uzrāda valodas

kā un kur vērtībveidojošo saskanīgumu klātesamībā kā aktualitātes pārdzīvojumā.

Adekvātums vai neadekvātums nav dabīgi dots sakārtojums – Herders to skaidri uzrāda, izmantojot eksistenciālo propozīciju jēdzienu.

Savā pirmajā filozofiskajā apcerējumā “Eseja par esamību” (*Versuch über das Sein*, 1763, 64) Herders cenšas pamatot savus priekšstatus par esamības jēdzienisko izzināšanu. Herders esamības jēdzienā izdala divas daļas jeb divus aspektus, kā šis jēdziens ir domājams. Viens ir ideālais, t.i., Dieva esamība, kas savā noslēgtībā kā domājošais es ir saprotams tikai caur abstrakciju, kura nav atvedināma no cilvēciskas pieredzes jēdzieniem, tātad kā cilvēka tiešā pieredzē neesošā jeb ārējā potencialitāte. Ideālistiskā esamība, paredz, ka tā nav cilvēkam tiešā veidā dota, tātad nav jutekliski pieredzama (Herder, 1984, 577). Otrs aspekts ir cilvēka esamība, kas saistīta ar tiešo pieredzes jēdzienu, juteklību, bet nav izsakāma abstraktos jēdzienos, jo nepieļauj neesamības pieredzi, kas nepieciešama, lai jēdziens iegūst savu konkrētību. Cilvēkam viss pieredzē parādās kā esošs, pat neesamība kā abstrakcija tiek atvedināta no konkrētās esošās pieredzes. Tieši šis otrais aspekts ir akcentējams šodienas kontekstā. Herderam juteklība (*Sinnlichkeit*) ir sākotne esamības jēdzienam, no kā cilvēks to varētu tvert kā tādu. Varētu iebilst, ka esamības jēdziena pakļaušana tikai jutekliskiem, tātad subjektīviem, pieredzējumiem neļauj no tā atvedināt kādas universālas objektīvas kārtulas, kas balstītu spriedumus un spētu tos padarīt par vispārēji vai objektīvi nozīmīgiem. Bet padarīt vispārnozīmīgu jeb objektīvu nozīmētu padarīt formālu, abstraktu, kas būtu pretrunā tam, kā esamība ir dota cilvēka pieredzei – tieši, nepastarpināti, neabstrakti un neformāli. Analīze, abstrakcija var padarīt skaidrākus priekšstatus, bet to pamats jeb sākotne ir jutekliski priekšstati. Ir dzirdēta prasība pēc skaidrības, bet pats skaidrības pamats ir subjektīvi, jutekliski priekšstati, taču to pamats ir kaut kas tumšs, abstrakti neizsakāms, jo neviens jēdziens nav pārāks, tiešāks, skaidrāks par klātesamībā doto. Herders šāda veida izteikumus sauc par eksistenciālajām propozīcijām – tās ir tādas propozīcijas, kam vienīgā iespējamā propo-

zīcija ir eksistence, nevis analītikas ceļā iegūti citi jēdzieni, kas tiek konstruēti abstrakcijā.

Ja eksistē izteikumi, jēdzieni, kas savā sākotnē nav pakļaujami analīzei un nav apzināmi kā abstrakti, tad šiem jēdzieniem jābūt valodas izteiksmes pamatā. Herders, pamatojot eksistenciālās propozīcijas, uzrāda valodas sākotni, no kuras ir iespējams skaidrot loģiskās iespējamības, skaidrojumu sistēmas klātesošā valodā. Tāpēc Herders zināmā mērā reabilitē “neattīstītās” valodas, kurās līdzīgi kā bērna izteiksmes veidā jutekliskā pieredze parādās tiešā klātesamībā – valoda sākotnēji izsaka to, ko cilvēks pieredz tiešā dotumā (Buntfuß, 2012, 144).

Alfabēts, kas izceļ skaniskumu un nevalodisku nozīmi, kas tiek reprezentēta skaņu vienībā, liek domāt, no vienas puses, par valodas nozīmi, atrautu no vietas aktualitātes, tādējādi tās padarot par universālām nozīmēm, kas caurstrāvo dažādās valodas. Savukārt, akcentējot skaņas iesakņotību konkrētā aktualitātē ar klātesamības palīdzību, rodas konkrētais pieredzes tēls, kas nav atvedināms uz universālām skaņu vienībām un ir konkrētās aktualitātes vērtību piesātināts. Herdera eksistenciālās propozīcijas ļauj labāk izprast, kā var būt iespējama divējāda kustība (ko var saukt par migrāciju) no konkrētās valodas pieredzes iesaistes uz citu valodu pieredzes tēlu mijiedarbību – no pieredzes nozīmju tēliem uz skaniskiem pieredzējumiem.

LITERATŪRA

Blom, Ph. *Böse Philosophen*. München: DTV, 2013.

Herder, J. G. *Versuch über das Sein*. Pross W. J.G. Herder Werke. Band I. München: Carl Hanser Verlag, 1984.

Buntfuß, M. *Johann Gottfried Herder – Nationalkultur und Archaische Poesie*. Barth, R., Barth, U., Osthöven, C.-D. (eds.) *Christentum und Judentum: Akten des Internationalen Kongresses der Schleiermacher-Gesellschaft in Halle, März 2009*. Berlin: De Gruyter, 2012.

Schenk, W. *Altisraelitische Sprachauffassungen in der Hebäischen Bibel*. Schmitter P. (Hrsg.) *Geschichte der Sprachtheorie. 2. Sprachtheorie der abendländischen Antike*. Tübingen: Narr, 1996.

HERDER'S EXISTENTIAL PROPOSITIONS IN THE CONTEXT OF LANGUAGE

In terms of formation, acquisition and usage of linguistic meanings, language serves as a medium or an instrument. Another perspective involves language as a manifestation. In this case language is an active potentiality rather than a passive instrument or medium. Two particular illustrations agree to this description. In the first one Wolfgang Schenk describes the language of the Hebrew Scriptures, hieroglyphs and alphabet. The second illustration applies to the encyclopaedia edited by Denis Diderot. Both of the above distinguish language as a notion of “how” and “where”. Emphasising the notion of “how” and “where” of a language, two diverse language modalities are formed, each described differently. The two illustrations help in grasping the meaning of the Herder's existential propositions in the context of language. Expressions, concepts initially unfit for analysis and not abstract shall be deemed the foundation of expression of language. By justifying existential propositions Herder describes the origin of language suitable for explaining logical possibilities, systems of explanations in the present language. Herder's existential propositions explain the possibility of a twofold movement (or migration) from experience in one language to correlation of images in another – from the experience images to sounding experience.

SVETLANA KOVAĻČUKA

SOMUGRU EPOSS J. RAIŅA TULKOJUMĀ: FILOZOFA K. ŽAKOVA POĒMA “BIARMIJA”

Rainis bija atzīts, lielisks, dzejas un vārdu meistars, un viņš mantojumā atstāja daudz tulkojumu, to skaitā J. V. Gētes “Fausts”, A. Puškina Boriss Godunovs”, M. Ļermontova “Demons”, H. Heines “Bimini” un “Ziemeļjūra” un R. Hamerlinga “Amors un Psihe”.

“Mūsu varonis Okoi-Javurs
Braul uz tumšiem ziemeļgaliem,
Braul pa plato Vičegdupi,
Tad pa debesszilo Dvinu,
Braul uz tālo Biarmiju
Līgaviņas lūkoties.”

Šis ir rindas no Kalistrata Žakova (*Kalistrat Zhakov*) poēmas “Biarmija”. 1916. gadā viņš Petrogradā sacerēja “Biarmiju” krievu valodā, tomēr to neizdeva.

Kalistrats Žakovs (1866.–1926.) ir dzimis Ustj-Sisoļskā (tag. Siktivkarā) un ir piederīgs somugru tautai Komi republikā. Rainis un Ža-

kovs savā tautā ir kultūras jomā nozīmīga persona. Žakovs piedzima zemnieku ģimenē un kļuva par Sanktpēterburgas Psihoneirolōģiskā institūta filozofijas profesoru, rakstnieku, dzejnieku un etnogrāfu. Pirmoreiz viņš Latvijas teritorijā – Valkā – viesojās 1913. gada februārī, pēc tam – 1915. gadā aprīlī. Valkā viņš tikās ar domubiedriem Valkas Latviešu palīdzības biedrībā, kur viņu aicināja saistībā ar Sanktpēterburgā izdotajiem Kalistrata Žakova filozofijas un literatūras darbiem. Valkas avīzes “Kāvi” apskatos par lielpilsētas profesora lekcijām bija aprakstīta viņa izcilā erudīcija, intelektuālā elegances un magnētiska iedarbība uz auditoriju. Periodiski avīžu pārskati par Žakovu ir publicēti laikrakstos “Dzimtenes Vēstnesis” un “Latvija”. 1914. gadā Jāņa Rauska izdevniecība Valkā kā atsevišķu izdevumu publicēja Žakova lasītas lekcijas atreferējumus latviešu valodā “K. F. Žakovs. Kas ir filozofija? Dievs dabā un cilvēkā” (Valka, 1914).

Jāņa Rauska tipogrāfija 1917. gadā izdeva vēl vienu Žakova grāmatīņu “Лимитизм: первая лекция” (Valka, 1917). (Limits (latīniski – *limes, limitis*) – robeža; tādat matemātiskās robežas filozofija, bezgalīgi maza lieluma vai diferenciālrēķinu filozofija.)

Iespējams, vienā no Žakova lekcijām Valkā notika viņa liktenīga tikšanās ar pievilcīgo, neseno ģimnāzisti no Ziemeļvidzemes Alīdu Karoliņu Priedi (1893.–1941.). Šajā laikā viņu ļoti iespaidoja spēcīgās jūtas pret Alīdu Priedi, ierašanās Vidzemē 1917. gada pavasarī, Žakova sarežģītās attiecības ar A. Priedes vecākiem, 1917. gada oktobra notikumi, pilsoņu karš, klaiņošana pa Baltijas pilsētām, nabadzība un nospiedošā neizdziedināmā slimība.

No 1917. gada pavasara līdz 1921. gada rudenim Žakovs pārsvarā dzīvoja Pleskavā, Jurjevā un Valkā līdz brīdim, kad viņš apmetās uz dzīvi Rīgā. 1919./1920. gadā viņš Jurjevas Universitātē Vēstures un filozofijas fakultātes studentiem lasīja lekcijas loģikā un gnozeoloģijā. 1920. gada jūlijā Žakovs atbrauca uz Rīgu, cerot kļūt par Latvijas Universitātes profesoru.

Žakovu nepieņēma Latvijas Universitātē, tomēr Rīgā dzīvojoši draugi zināmā mērā morāli kompensēja šo neveiksmi ar biedrību darbu: Emīla Grosvalda vadītā “Limitiskās filozofijas biedrība Latvijā” regulāri organizēja Žakova lekcijas, bet Ernesta Barona “Limitiskās filozofijas akadēmija” 1924. gadā izdeva limitisma filozofijai veltītu žurnālu.

Var droši apgalvot, ka Žakovs bija Biarmijas dēls. Rainim 1899. gada aprīlī tika piespriests izsūtījums uz Slobodsku Vjatkas guberņā, Raiņa trimdas laiks aizritēja Biarmijas teritorijā. Trimdā tapa pirmais Raiņa dzejoļu krājums "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903), kas guva lielu atzinību latviešu literatūras aprindās. 1925. gadā, rakstot priekšvārdu dzejoļu krājuma "Tālas noskaņas zilā vakarā" atkārtotam izdevumam, Rainis uzsvēra, ka viņa trimdas Vjatkas vietas skaisti attēlojis "Biarmijas" autors, modinot senas atmiņas un mudinot dzejnieku nodoties šīs poēmas tulkojumam.

Kas ir Biarmija? Ir daudz informācijas par Biarmiju. Tā ir mitoloģiska zeme, par kuru stāstīts pat sāgās (seno skandināviešu 9.–13. gs teiksmās). Skandināvijas termins "Bjarmeland" vai "Biarmia" apzīmēja nevis konkrētu teritoriju, bet plašu Ziemeļeiropas reģionu, kuru apdzīvoja un pārvaldīja somugru tautas.

Žakovs bija nenogurdināms ceļotājs, pētnieks un folkloras krājējs, kas apstaigājā Biarmijas zemi un uzskatīja, ka episkā poēma "Biarmija" uzskatāma par komi tautas folkloru, kuru viņam bija iespēja apkopot savu ekspedīciju laikā; tā ir radniecīga somugru tautu folklorai. Žakovs ir sacījis, ka poēma "Biarmija" ir seno ziemeļu eposa rekonstrukcija. Permas zemes tautu eposa valoda un kultūra ir radnieciska visām tautām, kas apdzīvoja plašu Ziemeļeiropas teritoriju no Somijas līdz Urālu kalniem, kur par centrālo apgabalu var uzskatīt Ziemeļdvīnas upes baseinu. Tieši šai plašajai, bargajai un neiedomājami skaistajam apvidum Žakovs veltījis poēmu "Biarmija".

Šo darbu var uzskatīt par Žakova pētnieciskās darbības rezumējumu par senās komi tautas pasaules uzskatiem. Jāņem vērā, ka poēma "Biarmija" pildīja Žakova limitiskās filozofijas funkciju, pamatojot jaunās reliģijas veidojumu. Žakova mītu poētikā ziemeļu tautām ir raksturīgs spēks, dotības un civilizācijas glābēja misija ar nosacījumu, ka vecā Eiropa apjautīs šo ziemeļu tautu misiju. Vienlaikus viņš sevi uzskatīja par pirmatnējo ziemeļu tautu ideju sludinātāju, kura pienākums ir uzrunāt visu Rietumeiropu. Poēma veidota kā teiksmaina burvja-viszinātāja un laika vīra Komimorta stāstījums par senajiem laikiem, seniem, slaveniem varoņiem un viņu dēkām.

Žakovs ir viens no 20. gadsimta sākuma Krievijas literatūras sudraba laikmeta pārstāvjiem, kam raksturīgi jaunās reliģiozitātes mek-

lējumi, pagānisma renesanse un aicinājumi atgriezties pie senajiem pagāniskajiem dieviem. Literatūras zinātnieki apgalvo, ka poēma "Biarmija" bija Žakova folkloras pētījumu augstākais sasniegums. Lai gan poēma netika publicēta, tā gadu gaitā ir ieguvusi jēgu un atzinību komi tautā, līdzīgi "Kalevala" eposam.

Rainis 1923. gada dienasgrāmatā stāsta par 22. februāra tikšanos ar limitistu Ernestu Baronu un viņa lūgumu Rainim tulkot "Biarmiju". Rainis 9., 10., 11. septembrī paziņo, ka poēmu ir iztulkojis. Rainis 1923. gadā pārtulkoja sešus poēmas "Biarmija" pantus (no 39-m). 1924. gada janvārī un februārī ir divi ieraksti par "Biarmiju". Zīmīgi, ka Raiņa dienasgrāmatā nav ierakstu par tikšanos ar Žakovu un par viņu draudzību. Tā bija divu dzejnieku neklātienes saziņa.

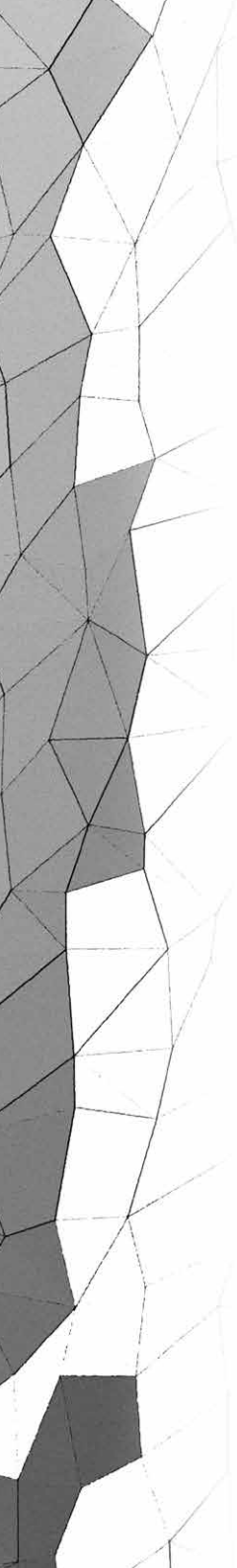
E. Barons 1924. gadā izdeva limitisma filozofijai veltītu žurnālu ar samākslotu nosaukumu "Lāčplēsis-Limitists". Šīs "majestātiskās kampaņas" ietvaros iznāca tikai viens žurnāla numurs. E. Barona pūliņi nepalika bez ievēribas – šajā izdevumā ar Žakovu iepazīstināja kā ar filozofu, stāstnieku un dzejnieku, un pats Barons tulkoja un skaidroja profesora Žakova filozofiskās idejas. Šā izdevumā veidošanā piedalījās arī akadēmiķis Vladimirs Behterevs un dzejnieki Aspazija un Viktors Eglītis; žurnālā bija publicētas arī mākslinieka V. Avotiņa gleznu reprodukcijas, bet Rainis šajā izdevumā npublicēja poēmas 1.–4. no 39 dziedājumiem.

1928. gadā janvārī un maijā Rainis papildināja savu tulkojumu un atdzejoja divus "Biarmijas" pantus – VII un VIII dziedājumu. Kalistrata Žakova poēmas "Biarmija" atdzejotā daļa iekļauta 1980. gadā izdotā J. Raiņa kopotu rakstu 8. sējumā. Šī poēma komiešu valodā pirmoreiz pārtulkota tikai 1992. gadā un izdota 1993. gadā krievu un komiešu valodā.

Biarmijas zeme atceras latvju dēlu Raini Slobodskas pilsētā Vjatkas guberņā, kur izveidots Raiņa memoriālais muzejs.

**FINNO-UGRIC EPOS TRANSLATED BY RAINIS:
POEM “BIARMIJA” BY PHILOSOPHER K. ZHAKOV**

The article analyses distant communication between two thinkers – Latvian poet Rainis and poet, philosopher and folklorist of Komi origin Kalistrat Zhakov (1866–1926), which up to now has not been sufficiently and particularly studied, calling into question conclusions of other researchers and revealing new aspects and facts about the founder of a philosophical system – which he called *Limitism* – in Latvia. By solving the intellectual triangle among Zhakov, Rainis and poem *Biarmija*, the article outlines also the biography of Zhakov, his relation to Latvia and influence on the Latvian intellectual society in the first half of the 20th century, as well as reveals the conditions under which the poem *Biarmija* was written and the imprint of the poem on his philosophical and literary contribution, as well as the motifs used by Rainis in the translation of fragments of the poem.

SPĀŅU MISTICISMA IESPAIDS LATVIJĀ

Pazīstamākais spāņu 19. gadsimta misticisma pētnieks Marselino Memendes i Pelajo (*Marcelino Méndez y Pelayo*) uzskaitījis vismaz 3000 misticisma darbu. 20. gadsimta sākuma angļu ibēristikas speciālists Edgars Elisons Pīrss (*Edgar Allison Peers*), pētot spāņu misticisma Zelta laikmetu, t. i., 16.–17. gadsimta miju, izceļ 15 mistiķus, sākot ar Garsiju de Sisnerosu (*García de Cisneros*) un beidzot ar Jāni no Krusta (*San Juan de la Cruz*). (Peers, 12–14)

Tomēr referāts veltīts tikai trijiem mistiķiem, kas pārstāv Spānijas misticisma Zelta laikmetu (*El siglo de oro*); tiem, kas vislabāk pazīstami Latvijā – tā dēvētajam lielajam trijniekam – Lojolas Ignācijam (*Ignacio de Loyola*), Avilas Terēzei (*Saint Teresa of Ávila*) un Jānim no Krusta.

Tomēr referāts veltīts tikai trijiem mistiķiem, kas pārstāv.

Atšķirībā no daudziem citiem Zelta laikmeta mistiķiem, šiem, neskatoties uz modro Spānijas inkvizīcijas uzraudzību, izdevās ne tikai izdzīvot un turpināt rakstīt, bet arī reformēt katoļu baznīcu. Tas ir ievērojams cīņai sasniegums, jo viņi visi trīs pārgāja no vienas konfesijas

(spāniski dēvēti par *conversos*) un dažbrīd tika uzskatīts, ka viņi praktizē kristietības mistisko tradīciju (spāniski dēvēti par *alumbrados*).

Neliels paskaidrojums par pēdējiem diviem svešvārdiem. Ar vārdu *converso* Spānijā un arī Portugālē juridiski apzīmēja tā sauktos “jaunkristiešus” jeb kristietībai pievērstos jūdaisma un islāma piekritējus. Jaunkristiešus, kas mainīja konfesiju no jūdaisma un kurus turēja aizdomās par šabata ievērošanu slepenībā vai par kādu citu jūdaisma rituālu praktizēšanu, sauca par *marranos*. *Marrano* bija, piemēram, Avilas Terēzes vecaistēvs, kam pat bija jāizcieš inkvizīcijas uzliktais sods 6 nedēļas valkā spīlgti dzeltenu apģērbu. Šis piemērs sasauca ar diviem netiešiem iespaidiem arī Latvijas vēsturē – no *marranos* katoļticīgie mantojuši praksi piektdienas vakaros dedzināt svecas un 20. gadsimta vajāšanu laikā ebrejus iezīmēt ar dzeltenām zvaigznēm. Savukārt *alumbrados* jeb apgaismotie bija mistiķi, kas ticēja, ka kontemplācijas rezultātā viņu dvēsele būs tik tīra no visa cilvēciskā (Dieva apgaismota), ka viņi sasniegs vienotību ar Dievu. Tieši tā savas sajūtas aprakstīja Svētā Avilas Terēze un par Dieva gaismu rakstīja arī Svētais Ignācijs un Svētais Jānis no Krusta. Jāuzsver, ka, piemēram, franciskāņu ordeņa māsu Izabellu no Krusta (*Isabel de la Cruz*) par līdzīgu mācību apcietināja un piespieda atteikties no saviem uzskatiem.

Ignācija, Avilas Terēzes un Jāņa no Krusta tuvība *alumbrados* pēdējos gadu desmitos ir būtisks temats spāņu misticisma pētniecībā, īpaši, viņu devumā meklējot jūdaisma un islāma misticisma (sūfisma) ietekmes. Viens no interesantākajiem darbiem šajā jomā ir puertorikāņu pētnieces Luses Lopesas Baraltas (*Luce López-Baralt*) salīdzinošie pētījumi par līdzībām persiešu 12. gadsimta filozofa un mistiķa Suhravardī (*Shihāb al-Dīn Yaḥyā Suhrawardī*) “gaismas un tumsas metafizikā” un Avilas Terēzes “Dvēseles piln” un Jāņa no krusta “Gaīrgajā dziesmā”. Šā salīdzinājuma pamatā ir tieši Terēzes un Jāņa uzskatu saistība ar *alumbrados*, jo Suhravardī sekotāji, kas sevi dēvēja par apgaismotajiem (*ishrāqiyyūn*) darbojās arī Al-Andalusā (*Al-Andalus*) un par viņiem zināja arī kaimiņu zemēs – kristīgajā Kastīlijā un Leonā un Galīcijā. Vēl pirms Lopesa-Peraltas (*Antony Lopez Peralta*) 20. gadsimta sākumā par islāma ietekmi uz spāņu misticismu rakstīja spāņu islāma pētnieks, katoļu priesteris Migels Asins Palasjoss (*Mi-*

guel Asín Palacios). Savukārt Vermontas Universitātes profesore Katerīna Svietļicka (*Catherine Swietlicki*) savos pētījumos, kas publicēti grāmatā *Spanish Christian Cabala: The Works of Luis de León, Santa Teresa de Jesús, and San Juan de la Cruz* (1986), analizēja spāņu mistiķu jūdaisma mantojumu. Tādējādi spāņu misticisms var kalpot kā labs piemērs tam, ka tieši uz kultūru robežām veidojas unikāls kultūru dialogs.

Pēdējais paskaidrojums – lielajā trijniekā iekļautie mistiķi dažādi izprot mistisko pieredzi un tās praksi. Avilas Terēze un Jānis no Krusta, sauksim viņus par Karmela mistiķiem, jo viņu darbība saistīta ar karmelītu ordeni (Ordeņa aizsākumi meklējami 13. gadsimtā Palestīnā, Karmela kalnā.), pārstāv tā dēvēto **via negativa (apofātisko pieeju)**, kas stingri nošķir Dievu no radītā un uzskata, ka Dievam mēs varam tuvoties tikai “tumšā naktī”, kad to nav iespējams salīdzināt ne ar ko citu. Tā šie spāņu mistiķi aprakstīja pieredzes modeli, tā dēvēto “tīru misticismu”, proti, tādu, ko parasti attiecina uz mistisku pieredzi. Turpretī Lojolas Ignācijs pārstāv tā dēvēto **via affirmativa (katafātisko pieeju)**, kas apgalvo, ka Dievs ir klātesošs tā radītajā, un tārad Viņu var aprakstīt ar tēliem un simboliem. Tā kā Dievs atklājas arī pestīšanas vēsturē, Kristus arī ir reāls Dieva simbols, kas, praktizējot kontemplāciju par Kristus dzīvi, pieejams jebkuram kristietim. Tā radies uzskats, ka Ignācija garīgumā vispār nav nekāda misticisma. Vēsturiski katoliskajā tradīcijā šīs divas pieejas lielākoties uzskata par nošķirtām, lai gan lielā trijnieka tekstos tās viena otru neizslēdz. Viņus visus vieno īpašā attieksme pret savas dvēseles dzīvi, lūgšanu, meditāciju un kontemplāciju (Dieva personīgu iepazīšanu).

Katrs no šiem mistiķiem aizsāka stingru kristīgo tradīciju. Runājot par šo tradīciju iespaidu Latvijā, visspilgtākais piemērs ir šo mistiķu izveidoto ordeņu darbība. Latvijā pazīstamākā ir Ignācija no Lojolas izveidotā *Jēzus biedrība (Societas Iesu, S.J.)* jeb jezuītu ordenis, kura pirmie sekotāji Rīgā ieradās 1582. gadā. Jezuiti būtiski sekmēja latviešu zemnieku izpratni par reliģiozitāti, dibinot kolēģijas un skolas Rīgā, Cēsīs, Daugavpilī, Ilūkstē, Jelgavā un Skaistkalnē, ceļot baznīcas, tulkojot latviski (latgaliski) evaņģēlijus un citus kristīgās mācības tekstus. Runājot par jezuītu ordeņa iespaidu jaunāko laiku Latvijā, jāpiemin bīskaps Pēteris Strods, pirmais filozofijas doktors starp ka-

toļu priesteriem, kas izglītību ieguva Insbrukas Jezuītu universitātē. Viņš deva ievērojamu ieguldījumu vienotas latgaļu valodas ortogrāfijas izveidē, Latgales vēsturiski etnogrāfiskā muzeja, Latgales Tautas Universitātes un Tautas konservatorijas izveidē Rēzeknē.

Iespaidus no Latvijas virzienā uz pasauli galvenokārt sekmēja izcilākais latviešu jezuīts, pasaules mēroga katoļu filozofs Staņislavs Ladusāns (*Stanislaus Ladusāns*), par kura dzīvi un devumu LU FSI nesen izdeva Māras Kiopes monogrāfiju “Klātbūtne. Latviešu un brazīliešu filozofa jezuīta Staņislava Ladusāna dzīve un darbs”. Ladusāns izveidoja savu oriģinālu kristīgās filozofijas mācību, vadīja Brazīlijas Katolisko filozofu biedrību, apvienojot līdzīgas biedrības visā Latīņamerikā, un bija Amerikas Katolisko Filozofu asociācijas (*AC/F*) prezidents.

Netiešā veidā Ignācija garīguma mācības iespaids Latvijā redzams arī vairākos ar šo tradīciju tieši nesaistītos darbos, piemēram, garīgā tēva Viktora Pentjuša nelielā grāmatiņa “Ceļā uz garīgo pilnību” (1995, 2007) un Sandras Ginteres un Lindas Straumes grāmata “Dvēseles ceļš. Ievads garīgajās disciplīnās” (2009). Abās grāmatās svarīga loma ir vārdiskai lūgšanai, meditācijai un kontemplācijai. Ignācija katafātiskās pieejas ietekme jaušama arī Jura Rubeņa grāmatā “Ievads kristīgajā meditācijā” (2008, 2010), kur aprakstīta “iegūtā kontemplācija”, ko cilvēks var sasniegt patstāvīgi. (Rubenis, 59)

Avilas Terēzes un Jāņa no Krusta darbība saistās ar Kontemplatīvo (baskāju) karmelītu sieviešu un vīriešu ordeņu rašanos 16. gadsimtā. Kontemplatīvo (baskāju) karmelītu galvenais uzdevums bija lūgšana, neatstājot novārtā arī pastorālo darbu. Salīdzinoši neilgā laikā Sv. Terēze Spānijā nodibināja 17 klosterus. Šobrīd Baskāju Karmela ordenis atrodas 81 pasaules valstī, arī Latvijā. Terēzes Karmela kopiena jeb Baskāju karmelītu laju ordenis Latvijā pastāv kopš 1992. gada. Ar laju ordeņa darbību saistīta arī Kristīgā Kultūras institūta – Edītes Šteinas foruma darbība. Kopienas mājaslapā ir sacīts: “Latvijas Terēzes Karmela kopiena ir unikāla, jo ir izveidojusies zemē, kur vēsturiski nebija nedz klauzūras māsu, nedz arī karmelītu tēvu”. (<http://karmel.lv/laju-kopiena/>)

Tikai daudz vēlāk, 2002. gada vasarā, Latvijā ieradās Esenes Karmela klostermāsa Marija Elija no Jēzus (*Maria Elia De Jesus*), lai

izveidotu klauzūras veida sieviešu klosteri. Pašlaik šāds klosteris darbojas Iksķilē. Baskāju karmelīti pēc kardināla Jāņa Pujāta ielūguma ieradās 2006. gadā, un 2007. gadā karmelītiem uzticēja pārraudzīt Rīgas Svētā Jāzepa draudzi. Pašlaik Latvijā dzīvo trīs karmelītu tēvi no Krakovas provinces, un darbojas arī 1921. gadā Polijā dibinātā Bērniņa Jēzus māsu karmelišu kongregācija. “Kopiena dibināta, saskatot nepieciešamību pēc kontemplatīvi apustuliskas apvienības, kas nestu Karmela garu morāli un materiāli nolaistos, pamestos nostūros”. (<http://karmel.lv/bernina-jezus-karmelites/>)

Latviski ir iztulkoti nozīmīgākie Avilas Terēzes darbi: “Pilnības ceļš” (2009) un “Dzīve” (2010); abus tulkoja Kristīne Ķirule, kā arī “Dvēseles pils” (2012); tulkoja Anita Paškēviča. No Jāņa no Krusta darbiem pagaidām latviski iznācis tikai “Krusta ceļš” (tulkoja Baiba Balode, 2009). Tomēr kristīgajā sabiedrībā labi zināmi arī darbi “Uzkāpšana Karmela kalnā”, “Tumšā nakts”, “Garīgā dziesma” un “Mīlestības dzīvā liesma”. Jāņa no Krusta tumšās nakts tēma un Avilas Terēzes mācības par lūgšanu ietekme redzama arī Jura Rubeņa grāmatā “Ievads kristīgajā meditācijā”. Rubenis spāņu mistiķu pieredzi raksturo šādi: “Tā ir situācija, kad tu neko vairs nezini un nesaproti, bet tieši tāpēc citā veidā pēkšņi visu zini un saproti. Tā ir intuitīvā zināšana. Jānis no Krusta, rakstot par sastapšanos ar Dievu, izmanto paradoksālu izteiksmi, kas norāda uz mūsu lietotās valodas robežām. Tu iegūsti *zināšanas nezinot*. Iegūtā pieredze kontemplācijas ceļā nav aprakstāma citādi kā *gaišā tumsa, bagātā nabadzība, gudrā nezināšana*. Avilas Terēze runā par ieiešanu iekšējā pilī, lai tās dziļākajā vietā tiktos ar Ķēniņu”. (Rubenis, 55) Rubenis savā meditācijas skaidrojumā savieno iepriekš minēto, Lojolas Ignācijam tuvu “iegūto kontemplāciju” ar abiem Karmela mistiķiem tik būtisko “dāvāto kontemplāciju”, kuras saņemšana ir atkarīga vienīgi no Dieva žēlastības. (Rubenis, 59) Rubenis uzskata, ka meditācijas 1. posms ir kontemplatīvā meditācija, kuras kulminācija ir “dvēseles nakts”, bet 2. posms ir “mistiskā meditācija”, kuru viņš raksturo kā aktīvo pasivitāti. Rubenis uzsver, ka nakts un mistiskā meditācija vislabāk aprakstīta tieši Avilas Terēzes un Jāņa no Krusta darbos.

Runājot par spāņu mistiķu iespaidu Latvijā, noteikti jāpiemin mūsu pašu Lielais Spānis – Konstantīns Raudive. Raudivem referātā aplū-

koto spāņu mistiķu vārdi nebija sveši arī tāpēc, ka viņš tulkoja Hosē Ortegas i Gasetu (*José Ortega y Gasset*) un Migela de Unamuno (*Miguel de Unamuno*) darbus. Ortega i Gasetš pats atceras, ka bērnībā lasījis grāmatas par Avilas Terēzi un Lojolas Ignāciju kā bruņinieku romānus, kā grāmatas par senatnes ideāliem, un Ignācija kaujinieciskā nostāja ir skaidri jaušama Raudives uzskatos. Ortega i Gasetu tuva drauga Migela de Unamuno darbos ir skaidras norādes uz lielo spāņu mistiķu, īpaši Avilas Terēzes ietekmi. Sākotnēji viņš Terēzes garīgo pieredzi saista ar tā dēvēto *casticismo*, tas ir, ar spāņu īpašo tradīciju – patveršanos iekšējā pilī – tas ir, izvēli par labu iekšējai brīvībai, nevis pakļautībai ārējai pasaulei. Rakstot par Donu Kihotu, Unamuno uzsver, ka Donu Kihotu ar Sv. Terēzi vieno varonīgs iracionālisms. Unamuno šo Terēzes varonību īpaši izceļ darbā “Dzīves traģiskās jūtas” (1912). Šo darbu ar nosaukumu “Dzīves traģiskās jūtas cilvēkos un tautās” latviešu valodā Raudives tulkojumā izdeva 1936. gadā. Romānā “Svētais Manuels/Emanuelš Labais, mocekļis” (*San Manuel Bueno, Mártir*) (1930) Unamuno Terēzi raksturo kā politiskas brīvības ideālu (Par to vairāk: DuPont, 34–37), un arī Raudive savos darbos daudreiz pieminējis gan Lojolas Ignāciju, gan Avilas Terēzi, gan Jāni no Krusta. Piemēram, grāmatā “Dzīves kultūrai” (pirmizdevums 1940. gadā) viņš pat uzsver, ka “pēdējie lielie kristieši – svētā Teresa, Inigo de Lojola, sv. Huans de la Kruss u.c. [–] Īstais katolis Spānijā ir vai nu svētās Teresas vai sv. Huana de la Krusa lēnīgā un kontemplatīvā gara sekotājs, vai Inigo de Lojolas kareivīgā gara līdzgaitnieks” (Raudive, *Dzīves kultūrai*, 117). Nodaļā “Par svētajiem un filozofiem” Raudive jūsmīgi apraksta Avilas Terēzes rūpes par dvēseli un secina, ka “pareizi aizrāda Unamuno, ka sv. Teresas dzīves darbs bija brīvības meklētājs darbs [–]. Tās bija kristīgo brīvības alkas, atbrīvošanās no ārējā likuma..”. (Raudive, *Dzīves kultūrai*, 205)

Spāņu mistiķi ir pieminēti arī Raudives darbā “Pārpersonīgais un personīgais” (pirmizdevums 1942. gadā), kur nodaļā “Spāņu tēmas” Raudive Inigo (Ignāciju) no Lojolas raksturo kā visspēcīgāko 16. gadsimta personību Spānijā un uzsver, ka Ignācijā apvienotas visas kaislības, kas ir Spānijas kultūras pamatā. Raudive secina: “Lojola cīņa nebija par pasaulīgo varu, bet par personīgās dvēseles nemirstību. “Ko man līdz iegūt pasaules impēriju, ja es pazaudēju savu dvēseli?”

Tā ir viena no zīmīgākajām Lojolas sentencēm, kurā izskan ne tikai viņa paša, bet visas tā laikmeta domas. Ar šīm pašām domām ir nodarbināti visi tā laika lielākie spāņu mistiķi: svētā Teresa, San-Huan de la Kruss. (Raudive, *Pārpersonīgais un personīgais*, 257) Raudive lieliski nojauta, kas latviešus Spānijas kultūrā saista vēl pat mūsdienās un kas ir spāņu misticisma unikālā valdzinājuma pamatā: "Spānija ir vienreizīgu paraugu zeme".

LITERATŪRA

DuPont, D. *Writing Teresa*. Lewisburg: Bucknell University Press, 2012, pp. 34–37.

Peers, E. A. *The Mystics of Spain*. Mineola, New York (USA): Dover Publications, 2002, pp. 12–14.

Raudive, K. *Dzīves kultūrai*. Rīga: Valters un Rapa, 1940.

Raudive, K. *Pārpersonīgais un personīgais*. Rīga: K. Rasiņa apgāds, 1942.

Rubenis, J. *Ievads kristīgajā meditācijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.

<http://karmel.lv/bernina-jezus-karmelites/>

<http://karmel.lv/laju-kopiena/>

INFLUENCE OF SPANISH MYSTICISM IN LATVIA

The article pays tribute to mystics and reformers of the Catholic Church – Ignacio de Loyola, Saint Teresa of Ávila and San Juan de la Cruz. Each one of these mystics brought to life a stern Christian tradition with a peculiar doctrine, practices, orders and laymen's movements. Their association with *alumbrados* in the last decades is a major subject in the studies of Spanish mysticism, therefore Spanish mysticism is a good example of currently well-known, the so-called cross-border theory, claiming that the border between cultures is the source of a unique cultural dialogue. The article analyses the influence of spiritual heritage of the above mystics on the Latvian culture in the religious and political context, touching also upon reverse influence.

AIJA JANSONE

RAKSTAINO ADĪJUMU ROTĀJUMA ATTĪSTĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ – IETEKMES UN MEKLĒJUMI

IEVADS

Visas kultūras formas ir vēsturiskas; arī apģērbs, un tā attīstībā svarīgākais ir cilvēks, kas pieder sociālai pasaulei – apģērbtu ķermeņu pasaulei (Barnard, 2002, 55). Katram kultūras elementam ir sava ģeogrāfiskā rašanās un pastāvēšanas vieta un etniskā izcelsme (Лыбе, 1997, 16). Latvijas teritorijā ir raksturīgi ziemeļu klimatiskie apstākļi un vajadzība pēc silta apģērba, tāpēc mūsu kultūras fenomens ir rakstainas zeķes un cimdi, kas darināti/adīti no vietējā izejmateriāla – vilnas un lina dzijas – un kas rotāti atbilstoši no paaudzes paaudzē mantotām tradīcijām.

Arheologi senākos ar 5 adatām adītos cimdus un zeķes Latvijas teritorijā saista ar 15. gadsimtu (Zariņa, 1999, 15). Šajā laikā Latvijas teritorijā bija izplatīti rakstaini, adīti cimdus un zeķu vaļņi, bet jau 19. gadsimta 2. pusē Eiropas kultūras ietekmē tos aizstāja jauni rakstu kompozīcijas veidošanas pamatprincipi – pamatu klājošie raksti,

saglabājot atšķirīga raksta un krāsas uzsvērti greznu vaļņa daļu. Pirmie klājošie raksti bija sīki, bet ar laiku tie kļuva lielāki un dekoratīvāki. Adījumu attīstība dekoratīvisma virzienā bija cieši saistīta ar cilvēces kultūras un dzīvesveida kopīgo attīstību no vienkāršas uz sarežģītu, un 19. gadsimta vidū Eiropā to ietekmēja straujā industrializācija, urbanizācija un lauksaimniecības attīstība. Visu jauno, arī rakstaino adījumu modi, laukos iepazīna tirdzniecības centros vai ar muižu, draudzes un amatnieku vēlību.

Eiropas kultūra divējādi ietekmēja adījumu rakstu attīstību Latvijas teritorijā:

- 1) ar audēju speciālo literatūru (*musturu* un *vēveru* grāmatām) (no 17. gadsimta līdz 19. gadsimta beigām);
- 2) ar rokdarbu specializēto literatūru (no 19. gadsimta vidus līdz 20. gadsimtam).

AUDĒJU SPECIĀLĀ LITERATŪRA

Apģērbs un adījumu kultūra pastāvīgi mainās. Kultūras attīstību veicina dažādas ietekmes, kultūras elementu pārnese un sajaukšanās (Лурье, 1997, 16). Spilgts šīs kultūras elementu pārnese piemērs Latvijas teritorijā ir rakstaini adītie cimdi un zeķes –, ietekmējoties no Eiropas rokdarbu paraugiem 19. gadsimta vidū, radikāli mainījās to mākslinieciskais izpildījums.

Latvijas rakstaino adījumu attīstībā svarīgi kultūras maiņas vēstneši bija Eiropā izdotās *musturu grāmatas* (iespieddarbi), vietējo audējmeistaru rakstu zīmējumi un piezīmes rokrakstā jeb *vēveru grāmatas*.

Musturu grāmatas (*Weber-Bild-Buch*) radās Viduseiropā rūpniecības apvērsumu laikā, un 18. gadsimtā tās izdeva speciāli audēju skolu vajadzībām. Šīs grāmatas ilustrē “rūpīgi izstrādātu tehnisko paņēmieni sistēmu, kas speciālajā literatūrā un rakstraudžos saglabājas līdz pat 20. gadsimta beigām.” (Alsupe, 1994, 85). 1841. gadā Vācijā izdotā audēju *musturu grāmata* (*Renestes Weber und Musterbuch für die Band und Maschine*. Ulma, 1841. gads), kas kādreiz piederējusi kādai Nīcas audējai, bet pašlaik glabājas Rucavas novadpētniecības ekspozīcijas fondos, ir apliecinājums tam, ka šāda literatūra bija pieejama arī Latvijas teritorijā.

Līdz pat 19. gadsimta beigām ar roku zīmētās vēveru grāmatas audējiem lauku apvidos bija galvenais audumu rakstu avots un mācību līdzeklis. Tā kā vēveru grāmatu saturs un tehniskie zīmējumi ir līdzīgi *musturu grāmatām*, iespējams, vēveri iespieddarbus pārzīmēja. Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja krājumā ir divas šādas tēva un dēla (abiem vārds Jānis Saulīte) 1877. un 1909. gadā izdotas vēveru grāmatas (JVMM 11950, JVMM 11942).

Visticamāk, no audumu rakstu krājumiem (*musturu* un *vēveru* grāmatām) idejas smēlās arī adītājas, jo daudzi audumu tehnisko zīmējumu motīvi atpazīstami rakstaino, adīto cimdu un zeķu rakstos.

ROKDARBU IZDEVUMI

Līdz ar rūpniecības, tirdzniecības un urbanizācijas attīstību 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā Eiropas rokdarbu avoti izplatījās straujāk. Šajā laikā arī Latvijas teritorijā ienāca jauni materiāli, tehniskie paņēmieni un raksti un ļoti izplatīta kļuva rakstaino cimdu un zeķu adīšana.

Adījumu rakstu pilnveidi Latvijā ietekmēja:

- 1) izšuvumi uz skaitāma (kanvas) auduma, tostarp, "Berlīnes vilnas darbi" (*Berlin wool work*), kas Eiropā bija modē 19. gadsimta vidū (Edwards, 1980; Proctor et al, 1986);
- 2) Eiropā izdotie rokdarbu žurnāli (*Journal*, 1878; Lessing, 1880) un 1886. gadā izdotā Terēzes Dilmontes (*T. Dillmont* (1846–1890)) rokdarbu enciklopēdija;
- 3) Latvijā 19. gs. beigās izdotā rokdarbu literatūra, kas popularizēja Eiropā (Francijā, Anglijā un Vācijā) izplatītos rokdarbus (Goerke (b. g.), 1–3; Paegle, 1905).

Pēc ķīmisko krāsvielu sintezēšanas (1855. gadā)¹ dažādu krāsu un spilgtuma ziedi apģērbā (un adījumos) bija sastopami visās Eiropas

¹ Pirmā sintētiskā azokrāsviela tika iegūta 1855. gadā. To sintezēja Varšavas universitātes profesors J. Natansons (*J. Nathanson*). Trīs gadus vēlāk Francijā F. E. Vergēns (*F. E. Verguin*) ar citu metodi ieguva to pašu krāsvielu un nosauca to par fuksīnu, bet 1858. gadā P. Grīss (*P. Gruss*) atklāja diazotēšanas reakciju, kas iezīmēja azokrāsvielu sintēzes sākumu un ko vēlāk izmantoja daudzām histokīmiskām metodēm. 1864. gadā Grīss atklāja azosametināšanas reakciju. Nedaudz agrāk tādā veidā ieguva aminoazobenzolu un pārvērsa par induliņu (Dēls un Karo, 1863). <https://lv.wikipedia.org/wiki/Kr%C4%81svielas#V.C4.93sture>

tautās. 19. gadsimta sākumā adījumi parasti bija vienkrāsaini (vilnas šķiedras krāsā) ar rakstainu valni, kam izmantoja dabīgās (organiskās) augu krāsvielās krāsotu dziju, bet līdz ar ķīmisko krāsvielu izplatību daudzkrāsaini adījumu raksti kļuva visu priekšmetu (cimdu vai zeķi).

AR ROKU ZĪMĒTĀS ROKDARBU BURTNĪCAS

Daudz jaunākas par vēveru grāmatām ir 19.–20. gadsimta mijā veidotās *adījumu rakstu burtnīcas*.

Ar roku zīmētās *adījumu rakstu burtnīcas* radās laikā, kad informācija par rokdarbiem izplatījās diezgan strauji, lai gan vēl bija maz specializētās mācību literatūras un ornamentālo rakstu krājumu. Sievietes atbilstoši savām interesēm un vajadzībām iekārtoja rūtiņu burtņīcas vai klades, kur zīmēja rakstus aušanai, adīšanai, izšūšanai vai citiem rokdarbiem.

Līdz pat 20. gadsimta vidum zīmētājas iedvesmu rakstiem smēlās gan no ārzemju, gan vietējiem izdevumiem, nozīmēja rakstus no agrāko laiku adījumiem, veidoja tos pašas vai aizguva no sadzīvē un dabā apkārt redzamiem motīviem.

SECINĀJUMS

Katram etnosam ir sava kultūra, kas laika gaitā mainās (Лурье, 1997, 442). Šo maiņu ļoti ietekmē citu kultūru pārnese/ietekmes, kas, apvienojoties ar konkrētā etnosa tradīciju bāzi, rada jaunas kultūras vērtības. Latvijas teritorijā cimdu un zeķu ornamenta attīstībā vērojams dienvidu–ziemeļu kultūras pārneses virziens, kas neskar/nemaina adījumu praktisko (arhaisko) pielietojumu – ķermeņa sildīšanu, bet pilnīgi izpaužas adījuma raksta (rotājuma) maiņā.

Pētījumā izmantotie avoti (*musturu* un *vēveru* grāmatas, *rokdarbu izdevumi* un *ar roku zīmētās rokdarbu burtnīcas*) uzskatāmi parāda, kā Eiropas kultūras ietekmē 19. gadsimta otrajā pusē Latvijas teritorijā mainās gadsimtiem ilgi dominējošās cimdu un zeķu (vaļņu) rotāšanas tradīcijas. Šīs izmaiņas veicināja vienkāršas, pilsētā vai laukos dzīvojošas sievietes – adītājas/meistares, kuras, apgūstot jaunas kompozīcijas, šķiedru krāsošanu un adīšanas tehniskos paņēmienus, prata izveidot rakstaino adījumu tradīciju, kas mūsdienās ir *kļuvusi par nozīmīgu latviešu tautas lietišķās mākslas sastāvdaļu*.

LITERATŪRA

- Alsupe, A. *Latvijas linaudēju rakstraudži 18.–20. gs. Ornaments Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1994.
- Barnard, M. *Fashion as Communication*. Second Edition. Oxon and New York: Routledge, 1996 (2002, reprinted in 2008).
- Dillmont, T. *Encyclopedia of Needlework*. Alsace: Editor Mulhouse, 1886.
- Goerke, C., b.g. *Raksti rokdarbu izšuvumiem krustdūrienos*. Rīga, 1877.
- Edwards, J. *Berlin Work*. Dorking, England: Bayford Books, 1980.
- Journal des Dames et des Demoiselles*. Paris, 1878.
- Lessing, J. *Muster altdeutscher Leinenstickerei* (No 1–4). Berlin, 1880.
- Лурье, С. В. Историческая этнология. Москва: Аспект пресс, 1997.
- Proctor, M. *Victorian Canvas Work: Berlin Wool Work*. London: Batsford, 1986.
- Zariņa, A. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs*. Rīga: Zinātne, 1999.

DEVELOPMENT OF PATTERNED KNITTED ARTICLES' DECORATION IN THE TERRITORY OF LATVIA – INFLUENCES AND SEARCH

Interest in the history of development of patterned knitted articles in the territory of Latvia with a view on the European cultural history in the 19th century was determined by the great popularity of knitted articles in the present time. Knitted articles are an integral part of the traditional Latvian culture.

The research touches upon the idea of accomplishments by the European culture affecting the perfection of knitting technics and patterns in the territory of Latvia, broadening our knowledge with previously hardly known texts – publications in Europe for weavers and needleworkers, dating back to the 19th century, and patterns/ornaments gathered by local craftsmen.

The research materials were analysed applying the comparative-historical and retrospective-reconstructional method as well as the methodology of culturological research. Regularities of development of knitted articles' patterns have been recognised by written, iconographic and material sources.

ILZE ŠARKOVSKA-LIEPIŅA

KULTŪRAS MIGRĀCIJAS PROCESU ATSPOGUĻOJUMS MORICA RŪDOLFA VEIDOTAJĀ RĪGAS TEĀTRA UN SKAŅU MĀKSLINIEKU LEKSIKONĀ

18. un 19. gadsimta Rīgas un Jelgavas mūzikas dzīvi dokumentē nozīmīgs Latvijas mūzikas vēstures avots – Morica Rūdolfa (*Moritz Rudolph*) leksikons *Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon* (Rīga, 1890). Šis izdevums (turpmāk tekstā – Leksikons) dokumentē un iezīmē mūzikas dzīves aprises no atsevišķu tajā iekļauto personību, viņu biogrāfiju un darbības atspoguļojuma perspektīvas. Leksikons piedāvā bagātīgu materiālu, kas ļauj identificēt vairākus mūzikas pētniecības virzienus, vērtēt mūsu reģiona mūzikas kultūras specifiku un kontekstus, kā arī kultūras migrācijas procesus.

Eiropā mūzikas vēstures zināšanu uzkrāšanas kvalitatīvs lēciens, kad tā pārtapa par mūzikas vēstures zinātni, notika tikai 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā. Tobrīd pētniecībā iezīmējās trīs virzieni:

- 1) vēsturiskuma un vēsturiskās procesualitātes jautājumi;
- 2) mūzikas stilistikas izpratnes veidošanās un stilu analīze;
- 3) monogrāfisko virzienu – mūziķu (komponistu, atskaņotājmākslinieku u.c. mūzikas nozaru pārstāvju) biogrāfijas.

Par vienu no Rūdolfa leksikona priekštečiem, kur citu nozaru vidū parādās ar mūziku saistīti šķirķļi, ir Kārļa Eduarda Napjerska (*Karl Eduard von Napiersky*) un Johana Frīdriha fon Rekes (Johann Friedrich von Recke) *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland und Kurland* četros sējumos (*Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes provinču rakstnieku un intelligentu leksikons*; 1827.–1832. gads). Rekes un Napjerska izdevums spilgti raksturo svarīgu tendenci – to, ka mūzikas historiogrāfijas sākotne ir saistīta ar apgaismības laikmetam diezgan ierasto zinātniskās darbības veidu – enciklopēdiju veidošanu.

Latvijas mūzikas rakstniecības pirmie aizmetņi reģistrēti 18. gadsimta otrajā pusē vācu presē – 1761. gadā Rīgā sāk izdot vācu avīzi *Rigasche Anzeigen*, kuras pielikumā *Gelehrte Anzeigen* jau atrodami raksti, kur minēti atsevišķi mūzikas aspekti. 19. gadsimtā mūzikas notikumus atspoguļoja laikraksts *Zeitung für Stadt und Land* – šajā izdevumā (tāpat kā vēlākajā *Neue Zeitung für Stadt und Land* un *Rigaer Tageblatt*) veiksmīgi darbojas mūzikas vēsturnieks un kritiķis **Morics Rūdolfs (1843–1892)**. Ir jāmin arī tādi Rūdolfa darbi kā *Hronoloģisks pārskats par Rīgas teātra vēsturi un ievērojamāko darbinieku rādītājs (līdz 1889. gadam)* (*Chronologische Übersicht über die Geschichte des Rigaer Theaters und Verzeichnis der hervorragenderen Mitglieder (bis 1889)*) (Rīga, 1910), *Rīgas Opera no 1782. līdz 1886. gadam. Statistisks pārskats* (*Die Rigaer Oper von 1782 bis 1886. Eine statistische Zusammenstellung*) (Rīga, 1887), *Rīgas teātra un skaņu mākslinieku leksikons* (*Rigaer Theater- und Tonkünstlerlexikon*) (Rīga, 1890), kā arī vēsturisku rakstu sērija par Rīgas teātri avīzē *Rigaer Tageblatt* 1885. gada numuros.

Morics Rūdolfs uzskatāms par pirmo nopietnāko mūzikas historiogrāfijas darbu autoru Latvijā, taču viņa personība, tāpat kā ievērojamais veikums, līdz šim nav kritiski un pietiekami daudzpusīgi izvērtēts.

Rūdolfā Leksikonā iezīmējas vairākas nianšes, kas raksturo paša mūzikas rakstnieka pētnieciskās intereses virzienus un kas var kalpot kā turpmākās izpētes ceļrādis.

1. MORICS RŪDOLFS – MŪZIKAS ZINĀTNIEKA BIOGRĀFIJAS DATI

Leksikonā ziņas par sevi sniedzis viņš pats¹.

Morics Rūdolfs dzimis 1843. gadā Leipcigā. Viņš mācījās Leipcigas Tomasa skolā, studēja filoloģiju Leipcigas Universitātē un pēc tam iestājās konservatorijā, lai kļūtu par čellistu, kā arī pievērsās vispārējo mācību priekšmetu apguvei un klavierspēlei. 1865. gadā Rūdolfs jau minēts kā mūzikas skolotājs augstākajā meiteņu privātskolā Jēkabpilī, bet jau aptuveni pēc diviem gadiem, 1867. gada rudenī, viņš pārcēlās uz Rīgu, kur papildus klavierskolotāja praksei, mūzikas teorijas un kompozīcijas pasniedzēja darbam Rīgas skaņu mākslas skolā Rūdolfs kopš 1871. gada strādāja par mūzikas apskatnieku laikrakstā *Zeitung für Stadt und Land*, vēlāk *Neue Zeitung für Stadt und Land*, respektīvi *Rigascher Tageblatt*.

2. LEKSIKONA AVOTI UN VEIDOJUMA PRINCIPI

Krājuma ievadā autors min virkni avotu:

- Rīgas pilsētas bibliotēkas materiāli (tag. Akadēmiskā bibliotēkā esošie materiāli)², proti, teātra afišu kolekcija (šodien tā aptver laika periodu no 1782. līdz 1914. gadam);
- Berlīnes teātra aģenta un teātra materiālu izdevēja Alberta Enča materiāli³;
- Rīgas Rātes arhīvs (iekšējais un ārējais Rātes arhīvs Latvijas Valsts vēstures arhīvā);

¹ Rudolph, M. *Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon nebst Geschichte des Rigaer Theaters und der Musikalischen Gesellschaft*. Riga, 1890, pp. 203–204. Ziņas par Rūdolfu atrodamas arī viņam veltītajā nekroloģā: *Rigasches Tageblatt*, 1892, Nr. 206 (1892. gada 10. oktobris).

² *Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka*, dibināta 1524. gadā kā *Bibliotheca Rigensis*.

³ Alberts Enčs (*Albert Entsch*) (1826–1882) – teātra aģents, vācu teātra almanahu (*Deutschen Bühnen-Almanach*) līdzstrādnieks un izdevējs.

- › Rīgas *Muses biedrības (Musse)* protokolu grāmatas (Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 4038. fonds)⁴;
- › Veimārā dzimušā aktiera Augusta Heinriha Porša (*August Heinrich Porsch*) dienasgrāmatas (1813.–1823.)⁵;
- › Rīgā iznākošie laikraksti kopš 1763. gada, kā arī Vācijā izdotie teātra un mūzikas laikraksti;
- › Rīgas adrešu grāmatas;
- › jau eksistējoši vācu mūzikas, teātra, rakstniecības leksikoni, kataloģi, teātru vēstures izdevumi u.tml.;
- › apmēram 400 Rūdolfa paša rakstu.

Izdevuma ievadā Rūdolfs skaidro, ka Leksikona materiāli sākotnēji bija pieejami uzvārdu saraksta formā, ietverot personības, kas angažētas Rīgas teātrī vai bijušas viesmākslinieku statusā. Sākotnēji tas veidots kā pielikums Rīgas teātra vēstures izdevumam. Viss pārējais esot papildinājumi no rakstiem, kas ietvēruši mākslinieku biogrāfijas. Īpaša leksikona lokāla iezīme ir tā, ka tajā maksimāli plaši apkopota informācija par māksliniekiem, kuri dzimuši vai ilgstoši darbojās Rīgā un Jelgavā (*Mitau*). Attiecībā uz Jelgavu materiāli ir fragmentāri, toties autors uzskaitījis iespējami visus viesmāksliniekus.

LEKSIKONA SATURS

Leksikons aptver vairāk nekā 3,5 tūkstošus personvārdu – īsas komponistu, instrumentālistu, dziedoņu, diriģentu, aktieru, instrumentu būvnieku, akustiķu, mūzikas rakstnieku, teātra aģentu, impresāriju, dramaturgu, skolotāju un citu ar mūziku saistītu profesionāļu biogrāfijas, kā arī mūziķu apvienību jeb ansambļu – profesionāļu un amatieru – nosaukumus.

⁴ *Muses biedrība* bija 1787. gadā pēc Pēterburgas Angļu kluba parauga ar stingri reglamentētiem noteikumiem dibināts izklaidējoša rakstura klubs. *Muse* kļuva par deju un muzikālo vakaru, kā arī koncertu rīkošanas vietu kopš dibināšanas 1787. gadā.

⁵ Augusta Heinriha Poršs (1759. gadā Veimārā un 1823. gadā Rīgā) – aktieris, raksturlomu spēlētājs. Rīgas teātrī spēlējis bez pārtraukuma līdz pat savai nāvei (1796.–1823.).

MIGRĀCIJAS CEĻI UN VIRZIENI BALTIJAS JŪRAS REĢIONĀ

Biogrāfiju materiāli atklāj saistošu ceļu karti, ko ar savām gaitām iezīmē mūziķi no Viduseiropas, Ziemeļeiropas, Rietumeiropas – no tagadējās Vācijas, Čehijas, Austrijas, Ungārijas, Polijas, Baltijas (Rīgas, Jelgavas, Tallinas, Viļņas, Kauņas), Skandināvijas valstīm, kā arī Krievijas, un šajā kartē Rīga ir viens no svarīgiem migrācijas un kultūras mijiedarbes ģeogrāfiskajiem punktiem, nereti – galamērķis. Atsevišķas personības raksturo starptautisko sakaru virzienus un plašumu: Johans Valentīns Mēders (*Johann Valentin Meder*) (1649–1719), Johans Gotfrīds Mītels (*Johann Gottfried Mützel*) (1729–1788), Konradīns Kreicers (*Conradin Kreutzer*) (1780–1849) un citas personības.

Saistoša ir arī pretēja kustība, kas nozīmē specifisku ietekmju starojumu no Baltijas reģiona, demonstrējot saskaņu ar aktualitātēm citur Eiropā. Tam spilgts piemērs ir rīdzinieks Kristiāns Vilhelms Lencs (*Christian Wilhelm Lenz*) (1809. gadā Rīgā un 1883. gadā Sanktpēterburgā). Lenca devums saistīts ar pasaules *bēthoveniānas* aizsākumu, kur izceļas fundamentālais pētījums *Bēthovens un viņa trīs stili* (*Beethoven et ses trois styles*) (Brisele, 1852–1855, 2 sējumi), kā arī *Bēthovens, mākslas studija 5 sējumos* (*Beethoven, eine Kunststudie*) (Kasele un Hamburga, 1855–1860).

REPERTUĀRS

Leksikonā pieminēti ļoti daudzi repertuāri (vācu, austriešu, čehu, itāļu un citu zemju komponisti) – gan skaņumākslas darbi, gan teātra repertuāri, atspoguļojot Ziemeļeiropai raksturīgas repertuāra tendences.

LATVIEŠU NACIONĀLĀS PROFESIONĀLĀS MŪZIKAS KULTŪRAS PIRMO IZPAUSMJU DOKUMENTĒJUMS

19. gadsimta 60. gados sāka veidoties daudzas latviešu nacionālās mūzikas skolas. Presē – latviešu laikrakstos *Mājas Viesis*, *Latviešu Avīzes* un *Dienas Lapa* – bija aprakstīta latviešu mūzikas dzīve, koncerti un pēc vācbaltiešu parauga organizētie dziesmu svētki – šis process personāliju aprakstos atspoguļojas arī Rūdolfa Leksikonā, dokumentējot dzimstošo latviešu nacionālo mūzikas kultūru. Jāņem

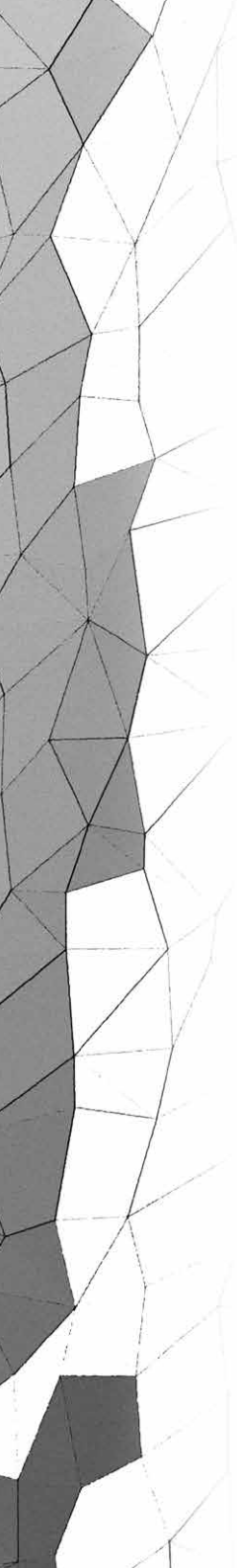

vērā, ka latviešu valodā mūzikas šķirķļi universālas enciklopēdijas ietvaros pirmoreiz parādīsies tikai Kārļa Dravnieka veidotajās Konversācijas vārdnīcas burtnīcās⁶, tāpēc Rūdolfā leksikonā ietvertā un acīmredzami vācu inteliģences akceptētā informācija ir īpaši interesanta.

⁶ *Konversācijas vārdnīca* jeb *Dravnieka konversācijas vārdnīca* (1891–1898) ir enciklopēdisks izdevums 27 burtnīcās (divos sējumos) latviešu valodā, ko Jelgavā izdeva skolotājs, valodnieks Jēkabs Dravnieks (1.–25. burtnīca) un Indriķis Alunāns (26.–27. burtnīca).

**REFLECTION OF CULTURAL MIGRATION PROCESSES
IN THE RIGA THEATRE AND SOUND ARTISTS'
LEXICON COMPILED BY MORITZ RUDOLPH**

Musical life in Riga and Jelgava in the 18th and 19th century is documented by a significant artefact in the Latvian music history: Lexicon Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon (Riga, 1890) compiled by Moritz Rudolph (1843–1892). It displays the general historiography of music in Europe and pools facts on the history of music. Moritz Rudolph compiled the first noteworthy musical historiographic works in Latvia, however, hitherto his personality and heritage lacked due critical evaluation. The lexicon highlights several features characterising trends in the musicologist's fields of research and provides pointers for future research in analysing his personality and heritage and for studying the source, principle and contents of the lexicon, as well as identification of migration routes and directions in the Baltic Sea region, analysis of repertoire and evaluation of first attempts to document Latvian national professional music culture.

DITA JONĪTE

EIROPA – PĒTERBURGA – RĪGA. DEJAS SKOLU UN IETEKMJU MIGRĀCIJAS TRIJSTŪRIS

Aplūkojot deju Latvijā kultūru migrācijas aspektā, kaut cik izsekojamas ietekmes dejas mākslas attīstībā konstatētas tikai 19. gadsimta beigās. Līdz tam deja skatāma latviešu tradicionālās kultūras kontekstā vai saistībā ar 18. un 19. gadsimtā dibinātajiem profesionālajiem vācu un krievu teātriem, kur izrādēs bija arī dejiskas intermēdijas (bieži sacerēti arī atsevišķi divertismenti). Atsevišķa un maz pētīta joma ir balles dejas jeb sociālās dejas pilsoniskajās aprindās.

Latviešu tradicionālajā dejā ietekmes un kultūru migrāciju apzināt ir diezgan grūti. Dejas vēsturniece Elza Siliņa savā grāmatā “Latviešu deja” apkopojusi visas pieejamās rakstiskās liecības, kur senākos rakstos ir minēta deja. Tie lielākoties ir ceļojumu apraksti, kur ārzemnieki dalās ar iespaidiem par mūsu senču “kustīgām” izdarībām. Parasti aprakstīti dažādi rituāli, godi vai citas svinēšanas, arī saulgrieži.

Šajos aprakstos ir minēts, ka dejo vecs ar jaunu, vīrietis ar vīrieti, sieviete ar sievieti un ka dejas atgādina polonēzi, krakovjaku vai kotrdanci. Redzētais tiek salīdzināts ar skatīto savā zemē vai ceļojumos

citur Eiropā, un tāpēc neizbrīna arī tādi komentāri kā “latvietis dejo arī kazaciski un angļiski” vai ka latviešu dejas esot “mežonīgi vienmuļīga delverēšanās visizlaidīgākos lēcienos”. (Siliņa, 10)

Laika gaitā paražas un godu formas mainījās līdz ar kristīgo tradīciju ienākšanu Latvijas teritorijā. Gaīrdznieki apkaroja senlatviešu kulta un maģiskās izdarības, īpaši tās, kas bija uzlādētas ar kaislīgi enerģisku līdzdalību vai līdzradīšanu.

Latviešu dejas formu, stilu un saturu ietekmēja kaimiņu tautu tradīcijas, īpaši, attīstoties tirdzniecības sakariem ar Franciju un Angliju. Savas pēdas atstājuši arī mūsu zemju iekarotāji zviedri, poļi, vācieši, dāņi, krievi, un E. Siliņa secina, ka tas izskaidro dažās latviešu dejās dominējošos kadriju un ekusēžu motīvus, kas bija raksturīgi saviesīgām dejām Rietumeiropā 18. un 19. gadsimtā.

Deja kā skatuves mākslas elements pētāma arī teātra kontekstā. Līdz 20. gadsimtam Latvijas teritorijā būtiska loma bija vācu skolai un tradīcijām. Saskaņā ar tā laika Eiropas tradīcijām deja bija izklaidējošu, dejisku priekšnesumu iepīšana.

Līdz ar nacionālās pašapziņas nostiprināšanos veidojās profesionālais latviešu teātris, tomēr vācu tradīciju ietekme joprojām saglabājas. Tas redzams arī latviešu “teātra tēva” Ādolfa Alunāna darbības laikā, lai gan notiek jau divu tradīciju saplūšana – deja joprojām ir kā intermēdija, taču horeogrāfijā ienāk arī latviešu tautas dejas elementi.

Būtiski, ka, neskatoties uz politisko un sociālo iekārtu maiņām un noteikumiem, latviešu tautas deja ir saglabāta un lolota. Tā bija svarīga nacionālās pašapziņas veidošanās sākumposmā, tā kļuva par latviešu profesionālā teātra un saviesīgās dzīves sastāvdaļu un tā bijusi ļoti populāra arī Padomju Savienības laikā, kad sasniegusi profesionālas dejas statusu un augstu māksliniecisko līmeni, iemantojot folkbaleta apzīmējumu. Deja tautā ir populāra joprojām, turklāt visās paaudzēs.

Sākot ar 20. gadsimta sākumu, dejas attīstības virzienus un stilus daudz vairāk noteica personības. Runājot tieši par ziemeļu-dienvidu virzienu kultūru migrācijā, dejas vēsturē visspilgtāk izgaismojas mākslinieces Felicita Ertnere, Aleksandra Fjodorova un Olga Žituhina.

Felicita Ertnere strādāja Eduarda Smiļģa radošajā konsultantu komandā kā kustību konsultante Dailes teātrī. Aleksandra Fjodorova bija

Marijas teātra baleta soliste. Viņa dejoja Sergeja Djagiļeva trupā “Krievu sezonās Parīzē”, un viņas vadībā 20. gadsimta 30. gados LNO izveidojās augsti profesionāla akadēmiskā baleta trupa. Olga Žitluhina ir Latvijas profesionālās laikmetīgās dejas dibinātāja.

Dalles teātra darbības sākumā svarīgākā bija tieši režisora E. Smiļģa radošā enerģija un iztēle, sadarbībā ar pārējiem māksliniekiem veidojot oriģināla stila izrādes. Šajā komandā strādāja arī kustību konsultante Felicita Ertnere (1891–1975).

F. Ertnere 1912. gadā bija pirmā no sava dzimtā Siguldas novada, kas studēja Sanktpēterburgā. Viņai bija labas sekmes, un viņas mamma bija tam laikam neierasti ļoti progresīvi domājoša sieviete un vēlēja meitai vairāk par vienkāršu un personību bremsējošu mājskolotājas darbu, ko nodrošinātu komercskolas izglītība. Māte rīkojās pilnīgi neiedomājami – aizņēmas bankā 200 latu un sūtīja meitu mācīties uz Sanktpēterburgu. Tur F. Ertnere aizvadīja ļoti piesātinātus gadus. Ertnere 1919. gadā absolvēja arī Aisedoras Dunkanes (*Angela Isadora Duncan*) audzēknes Sofijas Auerešas (*Sophia Auer*) ritmiskās vingrošanas un plastikas studiju. Tieši Sanktpēterburgā Felicita Ertnere iepazināja Žana Žaka Dalkroza (*Jean Jacques-Dalcroze*) un Fransuā Delsarta (*François Delsarte*) izstrādātos principus, kas bija Dalles teātra skatuves kustības pamatā teātra darbības pirmajās desmitgadēs, kad Edwards Smiļģis nodarbojās ar jaunu formu meklējumiem teātra mākslā.

20. gadsimta pirmajās desmitgadēs līdz ar Aleksandras Fjodorovas (1884–1972) darbības sākumu Nacionālajā operā balets ļoti strauji sasniedza profesionālu līmeni. Kopš tā laika klasiskā baleta tradīcija Latvijā ir ļoti spēcīga.

Pretstatā dramatiskajam teātrim un modernajai dejai, klasiskās dejas virziens Latvijā jau no pirmsākumiem balstījies un attīstījies uz krievu skolas priekšrakstiem, lai gan Krievijā baleta pamatā ir Francijas kultūras ietekme. Sanktpēterburgas Marijas teātra soliste Aleksandra Fjodorova 1925. gadā kļuva par Latvijas Nacionālās operas primabalerīnu. Viņa vadīja arī baleta trupu, savā privātajā baleta studijā audzināja jaunos deju mācītājus un LNO iestudēja 18 baleta izrādes (visbiežāk horeogrāfi bija M. Fokins, M. Petipa vai Ļ. Ivanovs).

Baleta vēsturniece Ija Bite raksta: “A. Fjodorovas personā [balets – D. J.] iegūst baletmeistari, pedagoģi, repetitori, primabalerīnu,

autoritāti, paraugu un elku...” (Bite, 45). Lai gan arī mūsdienās LNO baleta repertuārā mēģina klasiskajā repertuārā iekļaut moderno deju, joprojām dominēt tieši šī – Sanktpēterburgas skola.

Starpkaru periodā baletā Eiropas kultūru ietekmes un apmaiņa bija ļoti spēcīga, lai gan skolas un metodes veidojās Sanktpēterburgā. Padomju Savienības laikā šī kultūru apmaiņa notika citādi, un izplatītākas bija ietekmes virzienā ārpus Latvijas. Attīstoties uz krievu skolas (tieši Sanktpēterburgas) senajām un vērienīgajām baleta tradīcijām, Padomju Savienības laikā Rīgas baleta trupa mākslinieciskās un tehniskās kvalitātes jomā bija trešā labākā visā Padomju Savienībā. Baleta trupa bieži devās viesizrādēs Eiropā un visā pasaulē.

Mihails Barišņikovs, Andris Liepa un Aleksandrs Godunovs ir Latvijas baleta leģendārais trijnieks. Barišņikovs Latvijā viesojās 2015. gada rudenī, lai piedalītos dramatiskā teātra projektā. Viņš jau iepriekš ir strādājis ar pasaules līmeņa dramatiskā teātra režisoriem un horeogrāfiem, un tagad Jaunajā Rīgas teātrī Alvja Hermana vadībā piedalījās dzejas izrādē “Brodskis/Barišņikovs”. Sanktpēterburgā Mihails Barišņikovs ieguva augsta līmeņa izglītību klasiskajā dejā, un tas viņam ļāva ASV izkopt savu talantu un sasniegt jaunus karjeras augstumus.

Arī Olga Žitluhina (1960) izglītību ieguva Sanktpēterburgā, pieredzi ieguva Eiropā armijas deju ansambļi un mācījās ASV. Bez viņas ieguldījuma laikmetīgās dejas sfēra Latvijā nav iedomājama.

Olga Žitluhina pirmo dejošanas pieredzi ieguva tautas deju kolektīvā “Uguntiņa”, kas ir tautas deju ansambļa “Liesma” bērnu studija. Deviņu gadu vecumā Olga mēģināja iestāties baletskolā, taču netiek uzņemta. Viņa turpināja dejojot “Uguntiņā”, apmeklēja daiļslidošanas treniņus un aizrāvās ar zīmēšanu. Tikai neilgi pirms vidusskolas beigšanas eksāmeniņiem viņa apjauta nepieciešamību trupināt mācības, un apstākļu sakritības rezultātā viņa sāka studijas Ļeņingradas Kultūras institūtā. Viņas pirmajā studiju gadā Maskavā viesojās modernās dejas zvaigzne Moriss Bežārs (*Maurice Béjart*), pamudinot Olgu ar kurasabiedriem doties uz Maskavu. Šo pieredzi var pielīdzināt kultūras šokam – redzēt, ka var dejojot arī tā – tik atbrīvoti, personīgi un emocionāli!

20. gadsimta 90. gados pēc “dzelzs priekškara” krišanas Latvijā arvien biežāk viesojas dažādi ārzemju mākslinieki. Viņu uzvedumus

un meistarklases apmeklēja arī Latvijas laikmetīgas dejas celmlauži, to skaitā Olga Žitluhina. Tā sākās meklējumi mūsdienu dejas pasaulē un ceļš uz laikmetīgās dejas augstumiem.

Mūsdienās ir gandrīz neiespējami izsekot skolu un ietekmju migrācijām. Arī Olgas studenti Latvijas Kultūras akadēmijā izmanto iespēju apmeklēt meistarklases un piedalīties dažādos sadarbības projektos visā pasaulē. Jaunā horeogrāfu un dejotāju paaudze apzinās, ka svarīgākais ir personība un ideja – jo spēcīgāka kultūra un radoši atvērtāka personība, jo lielāka iespēja radīt kaut ko nebijušu.

LITERATŪRA

Bite, I. *Latvijas balets*. Rīga: Pētergailis, 2002.

Siliņa, E. *Latviešu dejas*. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939.

EUROPE – ST. PETERSBURG – RIGA. THE TRIANGLE OF MIGRATION OF DANCE SCHOOLS AND INFLUENCES

The purpose of the article is to analyse development trends and styles of dance in Latvia in the context of cultural migration in the North–South direction, from the oldest evidence before the advent of the Christianity in the territory of Latvia until today. In this context the article highlights the following artists – Felicita Ertnere, movement consultant in the Daile theatre founded by Eduards Smilģis, ballet master Aleksandra Fjodorova and founder of the Latvian professional contemporary dance Olga Žitluhina. Studying their professional activity the role of Europe and Russia in the development of Latvian dance art unfolds. Nowadays personality and idea prevails in choreography, making it almost impossible to trace the migration of schools and influences.

ANITA ROŽKALNE

KOLEKTĪVĀS MONOGRĀFIJAS “KULTŪRU MIGRĀCIJA LATVIJĀ” APRISES

Sadarbības projekta “Kultūru migrācija Latvijā” konsorciā 2014. gadā apvienojās četras Latvijas Universitātes aģentūras – LU Filozofijas un socioloģijas institūts, LU Latviešu valodas institūts, LU Latvijas vēstures institūts un LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Projekta mērķis bija sniegt jaunu, Latvijā un arī ārzemju zinātniskajā literatūrā līdz šim nebijušu, starptautiski nozīmīgu, politikā un izglītības sistēmā izmantojamu starpdisciplināru skatījumu uz kultūru migrāciju Latvijā (ar to saprotot tagadējās Latvijas valsts teritoriju), izvērtējot to Skandināvijas, Krievijas, Austrumeiropas, Rietumeiropas un arī globālā kontekstā.

Pirmkārt, tas nozīmē izvērtēt kultūru migrāciju virzienā *uz* Latviju (Latvijas teritorijā dzīvojošie etnisi kā uztvērējs) un *no* Latvijas (Latvijā dzīvojošie etnisi kā donors). Pētot jaunpienācēju kultūras atšķirīgās iezīmes, mijiedarbību ar lokālo kultūru, ietekmi uz vietējo sociālo iekārtu, ekonomiku, sadzīvi, tradīcijām, prasmēm, migrāci-

jas radīto kultūrvides dažādību un titultautas reakciju uz to, Latvijas teritorija ir skatījuma centrs, būtībā pētot kultūras centrēces un centrībēdzes procesus. Svarīgi ir divi atskaites punkti – ģeogrāfija (uz Latviju vai no Latvijas) un nacionālā kultūra (Latvijas teritorijā dzīvojošo etnosu kultūra kā ietekmju uztvērēja un izstarotāja). Katrai nozarei jāizpēta, kā kultūru Latvijas teritorijā ietekmē dažādu etnosu ienākšana – vai Latvijas teritorija ir to etnoģenēzes teritorija vai iekarotā teritorija? Kāda ir šo procesu robežzona ar ideoloģiju, ar to kultūras daļu, kas ietver politiku, valstiskumu un estētiku? Jāapskata kultūru migrācija kā tradīciju apspiešana un/vai paplašinājums (“nesēja” misijas apziņas aspekts un saistība ar ideoloģiju). Kā arī noskaidrot, vai kultūru migrācija ir inovācijas pieņemšana vai noraidīšana (uztvērēja misijas apziņas aspekts; indivīda, īpaši mākslinieka, izvēles saistība ar nacionālo pašapziņu un vēlāk – ar Latvijas valsts ideoloģiju). Hipotētiski konkrētu ģeogrāfisko virzienu pārliecinoša dominance virzienā *uz* Latviju ir būtiskāka etnosa veidošanās sākumposmā un nacionālās kultūras raksturīgo (kano-nisko) iezīmju tapšanas laikā. Līdz šim maz pētīts (un tā ir projekta novitāte!) ir kultūras izstarojums no Latvijas.

Otrkārt, dažām nozarēm (vēsturei, valodas vēsturei, daļēji ideju vēsturei un mākslas vēsturei, sevišķi nacionālās kultūras attīstības agrīnajā posmā) piemērots materiāla organizācijas veids ir četrzaru ģeogrāfiskais skatījums, par pamatu izmantojot debespušu arhetipu – ziemeļi-dienvidi un austrumi-rietumi, tādējādi pētnieku uzmanības lokā ietverot kultūras ģeogrāfijas jautājumus. Šajā diskursā kultūras parādības pētītas centra un robežzonas, kultūru pārklāšanās, multikulturālisma un transkulturālisma aspektā. Šī pieeja ir mazāk piemērota folkloras pētīšanai un mūsdienu kultūras parādību izpētei, jo globalizācija ir skārusi visu cilvēci, un kultūru migrācijas virzienus nav iespējams precīzi noteikt.

Treškārt, klasiskais kultūras procesu norises un modeļu nomaiņas hronoloģiskais skatījums ļauj konstatēt abu iepriekš minēto dimensiju likumsakarības un dinamiku vēstures gaitā līdz pat 21. gadsimtam, atklājot mūsdienu globalizēto pasauli kā kultūru mainīgos krustpunktus. Šajā kontekstā tiek pētītas arī lokālās migrācijas radītās vērtības un mazākumtautību sniegums latviešu materiālajā un nemateriālajā

kultūrā, Latvijas teritorijā dzīvojošie etnoli (latvieši, lībieši, baltvācieši, krievi, igauņi, lietuvieši utt.) kā kultūras pārnēsēji.

Sadarbības projektā iesaistītie zinātnieki minētajās trīs jomās pēta dažādus kultūras aspektus: materiālo kultūru (vēsturnieki), valodu mijiedarbi (valodnieki), mītu un citu folkloras elementu migrāciju (folkloristi, literatūras pētnieki), ideju vēsturi un reliģijas kā kultūru migrācijas izpausmes (filozofi, reliģiju pētnieki un vēsturnieki), estētiskās kultūras un nacionālās identitātes robežzonu, ideoloģiju, politiku un valstiskumu (filozofi, vēsturnieki), kultūrsemiotisko līmeni kā migrācijas atspulgu (literatūras un mākslas pētnieki, filozofi, valodnieki).

Daudzu diskusiju rezultātā darba grupās atklājās problēmas, kas rodas, monogrāfijā apvienojot vairāku kultūras nozaru pētnieku autonomi uzrakstītas nodaļas. Veidojās arī izpratne par iespējamām problēmu risinājumiem.

Vispirms tika nolemts kā kopīgo metodoloģisko pamatu izmantot salīdzinošo metodi gala secinājumu izveidei, bet katrai nozarei ir arī savs speciālo metožu kopums.

Monogrāfijas struktūru, iespējams, veidos četras lielas daļas.

IEVADDALĀ jādefinē jēdziens "kultūra", aptverot visu projektā pārstāvēto nozaru izpratnes nianšes. Risinājums – katra nozare pauž savu skatījumu par tās lomu kultūras kontekstā. Filozofijas institūta pētnieki sniedz mūsdienu filozofiskajai domai atbilstošu priekšstatu izklāstu un pievieno tam katras nozares izpratni, lai sniegtu nozaru skatījumu atšķirības un kopības. Ievaddalā jābūt arī terminu skaidrojumam.

Monogrāfijas PAMATTEKSTS būs hronoloģiski organizēts lielajās nodaļās. Jāvienojas par hronoloģiskajām robežām, kas kopīgas visām nozarēm, nepieciešamās atkāpes no tā skaidrojot attiecīgās nozares materiālā. *Risinājums* – vēsturnieki sagatavo mūsdienās pieņemamu pamata hronoloģiju, filozofi – pārskatu par to, kā piedāvātā hronoloģija atbilst ideju vēsturei, jo tas ir svarīgi estētiskās kultūras attīstības izpratnei. Apakšnodaļas (t. i., nozaru nodaļas) iekļaus lielajās nodaļās šādā secībā: vēsture, valoda, filozofija un mākslas. Satura uzsvāru secība: materiālās un sabiedriskās pārmaiņas, valodas attīstība, ideju un reliģiju vēsture, visa iepriekšējā nospiedums mākslās un folklorā, ņemot vērā to, ka folklorā dzīvo un veidojas arī mūsdie-

nās. Vienotu skatījumu var panākt, cieši sadarbojoties dažādu nozaru speciālistiem.

Šāda monogrāfijas struktūra palīdz atklāt dažādas kultūras migrācijas šķautnes, kas kopā veido dinamisku ainu:

- › *vēsturnieki* un *valodnieki* sniedz priekšstatu par tautas masu kustībām senatnē, ko ilustrē arheoloģijas un valodas materiāli. Vēsturnieki pēta materiālās kultūras liecības un fiksē jaunāko laiku notikumus, kas rada pārmaiņas kultūrā Latvijā un citās valstīs; kultūra atklājas kā līdzeklis politisku mērķu sasniegšanai; tiek izšķirt kultūras vērtību nodošanas mehānismi;
- › *folkloristi* sniedz saglabātās mutvārdu liecības par dažādu etnosu klātbūtni teritorijā un apziņā no senatnes līdz mūsdienām;
- › *valodnieki* nodrošina sociolingvistiskas pētījumus un analizē diasporas lietoto latviešu valodu. Valoda tiek pētīta arī kā starpkultūru medijs; novērtējot tulkojumu lomu, iespējama sadarbība ar *literatūras* pētniekiem;
- › kompleksi skatāms tas, kā kultūru kā ideoloģisku instrumentu uztver *vēsturnieki* un *filozofi* un kā tas atklājas kultūras *mākslinieciskajās* izpausmēs;
- › *vēsturnieki*, *filozofi* un *reliģiju pētnieki* atklāj ideoloģiju un pasaules gaisto strāvojumu kustības, kas ir kultūras sastāvdaļa un kas vienlaikus ietekmē arī mākslinieciskās kultūras (*literatūras* un *mākslas*) iezīmes (idejas un estētiku);
- › *literatūras* un *mākslas* pētnieki aplūko procesus Latvijā un diasporas mītnes valstī, to mijiedarbību, kā arī Latvijas (ne tikai latviešu) kultūras ietekmi uz diasporas mītnes zemju kultūru un pasaules kultūru. Viens no iespējamajiem aspektiem ir kultūras emigrācija un repatriācija. Būtiskākais metodoloģiskais pamats ir komparatīvistika, kas palīdzētu noskaidrot, vai kādas kultūras iezīmes ir radušās ģeneoloģiskas vai tipoloģiskas līdzības ar citu tautu kultūru rezultātā.
- › Visās nozarēs kultūras migrāciju lielo likumsakarību atklāsme apvienojama ar nozīmīgāko personāliju fiksējumu.

NOBEIGUMĀ būs secinājumi par galvenajiem kultūras migrācijas virzieniem un likumsakarībām Latvijā un par to, vai Latvijas fenomens

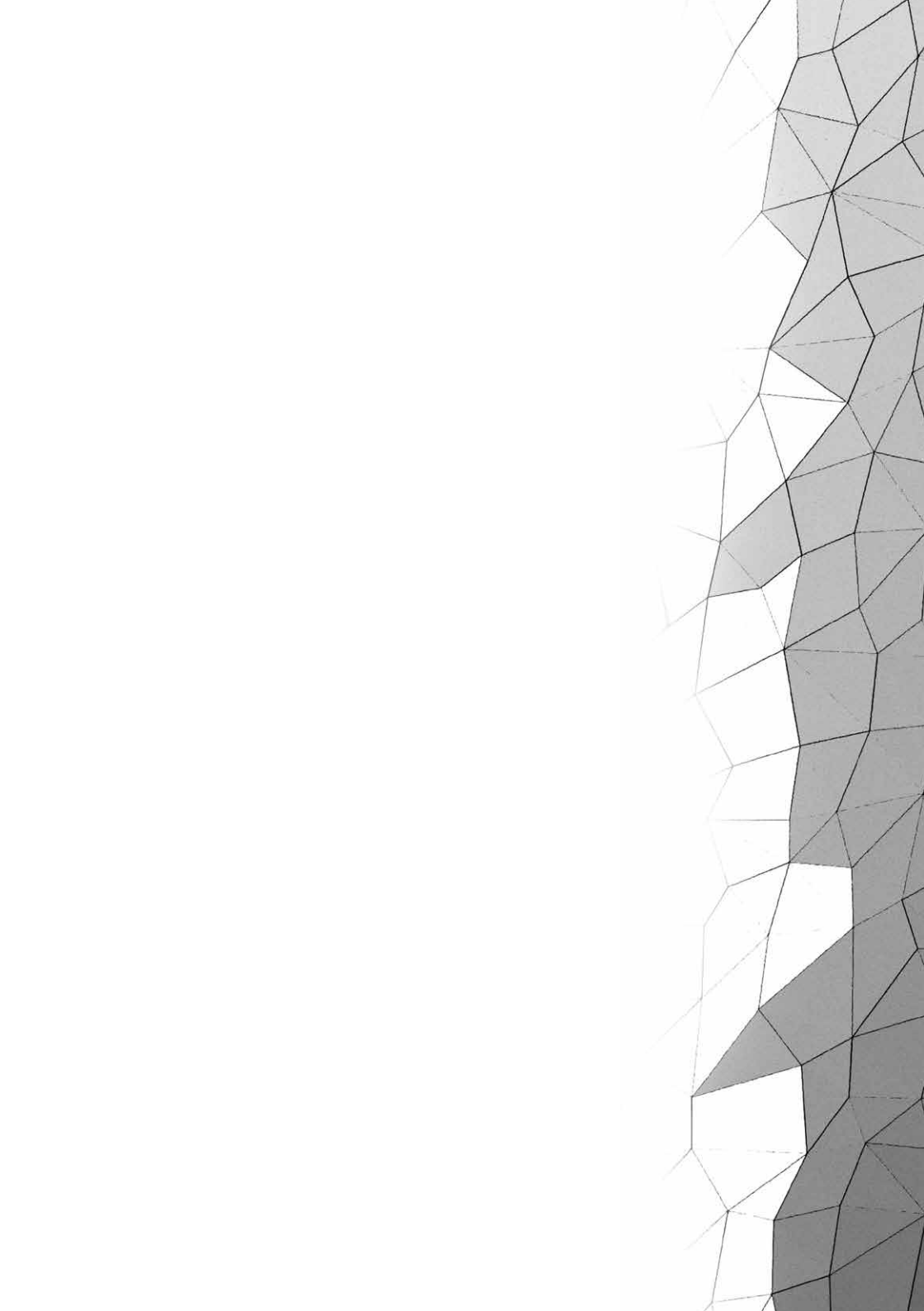
ir spēja dažādo vēsturisko un estētisko strāvojumu procesā bagātināties, saglabāt sev būtisko, vienlaikus bagātinot arī citas kultūras. Iespējams, ka monogrāfijā varētu būt ietverts jauns Latvijas kultūras periodizācijas piedāvājums, kas saistīts ar kultūru migrācijas procesiem, uzmanības lokā paturot abus kultūras migrācijas virzienus (uz Latviju un no Latvijas).

PIELIKUMOS SNIEGTĀ INFORMĀCIJA:

- › būtiskāko notikumu hronoloģija;
- › kartes – ģeogrāfisko virzienu ilustrācijai konkrētos laika posmos;
- › diagrammas;
- › personu rādītājs;
- › bibliogrāfija.

OUTLINE OF THE COLLECTIVE MONOGRAPH “CULTURAL MIGRATION IN LATVIA”

The article describes topical issues in creation of a monograph, with a book containing autonomous sections written by researchers studying different spheres of culture. Research in the field of history, linguistics, philosophy, sociology, religion, literature, folklore, art, theatre and music requires different set of methods and methodology and it often tackles specific problems of the particular sphere. It requires a conjunctive element applicable to various spheres for the monograph to provide cultural overview, covering all aspects of human life. The present stage, third year of the project, with gathered facts and writing the manuscript, urgently requires a common approach.

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LITERATŪRAS, FOLKLORAS
UN MĀKSLAS INSTITŪTS**

LU Latvijas vēstures institūts

LU Latviešu valodas institūts

Atbalsta:

**VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS**

Izdevējs: **LU Filozofijas un socioloģijas institūts**

Kalpaka bulvārī 4, Rīga, LV-1050

tālr. – 67034520 e-pasts – fsi@lza.lv www.fsi.lu.lv

Iespiests SIA “Drukātava”, Mārupe, Spilvas iela 9, LV-2167

Ziņojumu krājumā aplūkots ļoti plašs tēmu loks. Vēsturnieks Andrejs Vasks raksta par migrāciju aizvēsturē Latvijā, bet Gunita Zariņa aplūko demogrāfiskās pārejas procesus Latvijā. Vēsturiskais atskats ļauj gūt priekšstatu par kultūru migrācijas ģeogrāfiskajām un laika robežām, un valodas pētījumi par noteiktu vēstures laikmetu parāda ciešās saiknes un ietekmes, kas noteikušas dažādu kultūru tapšanu.

Valodniece Ilga Jansone pēta somugru cilmes Latvijas toponīmus, un Ojārs Bušs aplūko vārda “jūra” izcelsmi un ietekmi. Filosofiskās refleksijas par ideju vēsturi un ietekmi, kā arī jēdzieniskā aparāta izstrāde veido pētījuma teorētisko karkasu. Filsofs Ģirts Jankovskis raksta par Herdera eksistenciālajām propozīcijām valodas kontekstā, Leo Dribins – par antikultūras jēdzienu, bet Svetlana Kovaļčuka pēta Kalistrata Žakova poēmu “Biarmija”, un reliģiju pētniece Solveiga Krūmiņa-Koņkova raksta par spāņu misticisma iespaidu Latvijā. Literatūras, mākslas un folkloras pētījumi ļauj ieraudzīt noteiktu ideju klātbūtni kultūru mijiedarbības norisēs. Aija Jansone pēta rakstaino adījumu rotājuma attīstību Latvijā, Ilze Liepiņa-Šarkovska raksta par Rīgas teātra un skaņu mākslinieku leksikonu, bet Dita Jonīte – par dejas skolu ietekmi. Šīs un citas nozares atspoguļo dažādu kultūru ietekmes un veidošanās procesus. Visbeidzot Anita Rožkalne raksta par kolektīva, apvienojoša pētījuma metodoloģiskajiem nosacījumiem un iespējamību.

ISBN 978-9934-506-37-6

9 789934 506376